

tuus, pro omni iniquitate Deo satisfecit, eamque quantum in se est abolevit, æque ac veteres victimas vetusque sacerdotium, quod maculas anime expiare non poterat. Ita S. Hieronymus, Remigius et Haymo. Meminit Judææ præ aliis gentibus, quia Judæis promissus erat Christus, et quia Judæis prophetabat Zacharias. Unde eos jam Babylone redeuntes et afflictos, promissione Messie consolat: post Judæos tamen iniquitas totius orbis per Apostolos ex mentibus credentium ablata est.

Vers. 10. 10. VOCABIT VIR AMICUM SUBTER VITEM, ET SUBTER FICUM. — q. d. Christus sua passione non tantum auferet iniquitatem, sed et afferet pacem, bonorum affluentiam, delicias, æque ac amicitiam et rerum communicationem, adeo ut omnia inter christianos communia futura sint, et ex eadem vite eademque ficu simul fructus carpant, et secure hilariterque se invicem invitent et convivent, idque tum corporaliter, tum potius spiritaliter. Hanc enim pacem et opulentiam significat hæc phrasit et paræmia hebraica, ut patet III Reg. IV, 23, ubi dicitur unusquisque habitasse sub vite et ficu sua cunctis diebus Salomonis, q. d. Plena fuit pax et rerum copia sub Salomonis imperio.

Porro Christus non tantum attulit pacem et opes spirituales, sed et temporales. Lex enim Christi præcipit charitatem, condonationem injuriarum, patientiam, amorem inimicorum, etc.: que omnia pacem temporalem, indeque temporalium affluentiam pariunt, uti ostendi *Isaia* II, 4. Sic in primitiva Ecclesia christiani omnia habebant communia, *Actor*, cap. IV, 32.

Mystice, vitis et ficus, non hujus vel illius in particulari, sed absolute fidelium omnium est vitis et ficus nobis est Christus. Mystice, gratia, consolationes, omniaque bona, que quasi sapidissimas fiefs et uvæ ex Christo, quasi ex ficu et vite affatim decerpimus, in quibus christiani deliciantur et nebre celestis, præsertim in Eucharistia, inebriantur, de quo plura cap. IX, 17. Ita S. Hieronymus et Remigius. Porro condiciones vitis applicui Christo, *Ezech.* XV, 4, et ficus, *Jerem.* XXIV, 2.

Quare perperam Rabbini hanc felicitatem Judæis datam putant a Machabæis, lib. I *Machab.* cap. XIV, 4. Esto enim eo alludat, tamen majora et spiritualia, que Christus attulit, spectat Propheeta; solus enim Christus abstulit iniquitates terræ, non Machabæi.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Videt Zacharias candelabrum septiceps, vel potius octiceps, ad cujus latera erant duæ olivæ, una a dextris, altera a sinistris: ac per hoc significari intelligit, per Dei curam et providentiam templi fabricam inchoatam fore perficiendam, et ad culmen perducendam. Deum enim id velle, cui nulla Persarum vel hominum potentia resistere possit: consequenter duas olivæ esse Jesum pontificem et Zorobabel principem, qui assistunt Deo, ut candelabrum, id est templum, redificent, et populum in rebus tam sacris, quam civilibus et politicis regant. Hic est sensus litteralis, ut patet ex eo quod jungitur vers. 6, 7, 9, 10, sermo dirigatur ad Zorobabel, duces Judæorum illo tempore. Deinde ex vers. 9, ubi expressè ostenta hæc ita explicat angelus, dicens: Manus Zorobabel fundaverunt domum istam, et manus ejus perficient eam. Ergo ad litteram intendit hac visione animare Zorobabel ad perficiendam fabricam templi quam inchoaverat, et de cujus consummatione diffidebat. Porro totum hoc caput dirigitur ad Zorobabel: sicut enim capite præcedenti Jesum pontificem, ita hoc capite Zorobabel principem populi incitat ad inchoatam templi fabricam strenue proseguendam et consummandam. Ab hisce enim duobus capitibus pendet totum populi corpus, puta Ecclesia a pontifice, respublica a principe. Allegorie tamen et præcipue per redificationem templi adumbratur Ecclesia edificanda, tum ex Judæis, tum magis ex Gentibus per Christum. Hic enim est mysticus Zorobabel, cui nemo principum, nec Judæorum resistere poterit. Esto enim Judæi ipsam respiciunt, tamen Gentes avidè amplectentur, atque ipsi Judæi in fine mundi ad eum convertentur per predicationem Eliæ et Henoch. Hi enim sunt duæ olivæ, que assistunt dominatori terræ, ut ejus Ecclesiam perficiant, oleoque doctrinæ, gratiæ et exempli sui alant, illuminent et gubernent, uti explicat S. Joannes Apoc. XI, 4. Ino liberæ et alii volunt hanc esse sensum litteralem; sed ex dictis patet esse mysticum.

1. Et reversus est angelus, qui loquebatur in me, et suscitavit me, quasi virum qui suscitatur de somno suo. 2. Et dixit ad me: Quid tu vides? Et dixi: Vidi, et ecce candelabrum aureum totum, et lampas ejus super caput ipsius, et septem lucernæ ejus super illud: et septem infusoria lucernis, que erant super caput ejus. 3. Et duæ olivæ super illud; una a

dextris lampadis, et una a sinistris ejus. 4. Et respondi, et aio ad angelum, qui loquebatur in me, dicens: Quid sunt hæc, domine mi? 5. Et respondi angelus, qui loquebatur in me, et dixit ad me: Numquid nescis quid sunt hæc? Et dixi: Non, domine mi. 6. Et respondit, et ait ad me, dicens: Hoc est verbum Domini ad Zorobabel, dicens: Non in exercitu, nec in robore, sed in Spiritu meo, dicit Dominus exercituum. 7. Quis tu, mons magne, coram Zorobabel? in planum: et educet lapidem primarium, et exæquabit gratiam gratiæ ejus. 8. Et factum est verbum Domini ad me, dicens: 9. Manus Zorobabel fundaverunt domum istam, et manus ejus perficient eam: et scietis quia Dominus exercituum misit me ad vos. 10. Quis enim desepit dies parvos? et lætabuntur, et videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel. Septem isti oculi sunt Domini, qui discurrunt in universam terram. 11. Et respondi, et dixi ad eum: Quid sunt duæ olivæ istæ ad dexteram candelabri, et ad sinistram ejus? 12. Et respondi secundo, et dixi ad eum: Quid sunt duæ spicæ olivarum, que sunt juxta duo rostra aurea, in quibus sunt suffusoria ex auro? 13. Et ait ad me, dicens: Numquid nescis quid sunt hæc? Et dixi: Non, domine mi. 14. Et dixit: Isti sunt duo filii olei, qui assistunt Dominatori universæ terræ.

Vers. 1. 1. ET REVERSUS EST ANGELUS. — puta Michael, ut dixi cap. III, 3, qui post visionem cap. III mihi ostensam a me recesserat, rediens in cælum ad Deum, ut ei de more quasi princeps militiæ celestis assisteret. Nam ibi accepta nova a Deo visione et revelatione mihi communicanda, reversus est ad me, qui visionem quam videram cap. præcedenti ruminans et admirans, hærebam quasi stupefactus et attonitus. Unde Michael ab hoc stupore quasi a somno me excitavit, ut evigilarem et attendere ad novam hanc candelabri visionem, quam mihi exhibebat. Ita Lyranus, Vatablus et alii (1).

Aliter S. Hieronymus, Theodoretus et Remigius; censent enim angelum post visionem cap. III, non recessisse a Zacharia; dici tamen reversum, quia novam visionem ei obtulit, ad eamque videndam eum excitavit. Sed prior expositio est planior et germanior: si enim reversus est Michael; ergo egressus fuerat.

SUSCITAVIT ME, — tum a stupore visionis cap. III, uti jam dixi; tum ab hebetudine mentis humane: hujus enim vis corpori illigata et ad illud depressa hebetatur et quasi soporatur, ut ad spiritualia et divina minus sit acris et vigil. Excitat ergo depressam et torpentem mentem Zacharia angelus, ut eam ad divina elevet et attentum reddat; eo quod hæc prophetia sit enigmatica, obscura et difficile, q. d. Michael, excitando me, mentem meam exauget, et attentorem reddidit

(1) Ex hoc loquendi formula: « Et reversus est, » etc., concludunt alii, ut Sanctus, aliquid temporis intercessisse inter hanc et superiorem visionem. Rosenmüller alteram explicationem addit, que suam habet probabilitatem. « Potest hic, inquit, notus ille idiotismus statui quo verbum *שׁוּב* *schub*, reverti, cum alio verbo conjunctum iterationem actionis illius indicat, que altero verbo significatur, » ita et hic *וַיָּשׁוּב* *vaiaschab* cum sequenti *וַיִּקְרַע* *vaiarec* junctum, verti possit; resuscitavit me.

ad hieroglyphica et symbola celestia, que mihi monstraturus erat.

2. CANDELABRUM AUREUM. — Alludit ad candelabrum quod jussu Dei fabricavit Moses, *Ezech.* XXV, 31. Unde illud, æque ut hoc Zacharias, habebat septem calamos et lucernas; non tamen per omnia fuit idem cum eo, ut vult Lyranus. Nam Mosaicum non habebat septem infusoria, duo rostra et totidem olivas, que habuit hoc Zacharia. Candelabrum per synecdochen significat et representat templum instaurandum a Zorobabele. Ipsum enim erat unum e tribus præcipuis vasis templi, quod totum tabernaculum sua luce illustrabat. Rursum candelabrum in templum inferri non solet, nisi eo perfecto. Fabrica ergo hæc candelabri significat et præsupponit fabricam templi perficiendam, ait Lyranus. Hinc mystice candelabrum, æque ac templum, representat Ecclesiam, que aurea est charitate et doctrina celesti. Ita S. Hieronymus, Cyrillus, Remigius, Rupertus et alii. Unde S. Joannes Apoc. I, 13, vidit « in medio septem candelaborum similem filio hominis, » id est Christum. Et vers. 20, explicationem eorum audit ab angelo dicente: « Candelabra septem, septem Ecclesie sunt » Asia, puta Ephesina, Smyrnenis, Pergamensis, Thyatirensis, Sardensis, Philadelphensis, Laodicea, ut patet ibidem, cap. I et II. Vide ibi dicta. Plane enim S. Joannes eo loco alludit ad hoc candelabrum Zacharie. Verum de significatione candelabri plura dicam vers. 6.

LAMPAS SUPER CAPUT. — Pro lampas hebraice est

גַּלְתָּא *galta*, id est vas concavum et sphericum ad capiendum oleum, quod pariter laine recte *gallam* appellat. Sicut enim gula sive guttur capit cibum in *truncum* tendendum ad stomachum, ita hæc vas capiebat oleum transmittendum ad septem lucernas. Unde Pagninus et Vatablus vertunt, *lentivalem*; Tigrina, *discum rotundum*; *gulla* enim a radice *גָּלַל* *galal*, id est *convolvere*, significavit me.

Vers. 2.

Candelabrum typus templi et Ecclesie.

eat vas rotundum et convolvile instar globi, aut ovale instar lentule. Noster vocat lampadem, quia multis in locis lampades habent formam lentule, suntque rotundae, puta sphaericae, vel ovales. Lampas ergo haec fuit sphaera cava et tumida, quales in templis ante venerabile Sacramentum sursum eminare videmus. Porro haec in capite, id est in summo stipite, seu hastili candelabri eminebat quasi concha, ad capiendum oleum distribuendum in septem lucernas, illud utrinque ambientes. Erat ergo lampas haec concha olei, sive vas olearium sphaericum; unde et visum sunt utrinque duae olive, quasi symbola et indices olei, quo plena erat lampas. Addunt aliqui, ut Fernandus visione XXXII, sect. 1, Ribera, Sanchez et alii, fuisse veram lampadem ardentem et lucentem, sed majorem, quae septem lucernis pariter ardentibus cingebatur: quod valde est probabile, hoc enim concinnius est; et sic videmus in basilicis Romanis S. Petri, S. Pauli, S. Caeciliae, et aliis lampadem ingentem argenteam, quae multis aliis minoribus circumdatur, ante sepulchra sanctorum appendi,isque honoris causa praefere. Videtur ergo haec lampas similis fuisse illis, puta ingens, rotunda, vel ovalis, superne patens, cui injectus erat canaliculus ferreus, vel aeneus suberi innexus, ut eo elevatus oleo innataret, per quem insertum ellychnium sugebat oleum e lampade, ut jugiter arderet. Minus ergo verisimile est quod censent nonnulli, lampadem hanc fuisse quasi pelvim quamdam amplam, impositam hastili candelabri, nisi per pelvim accipias concham nascentem ex ipso hastili. Ex dictis sequitur candelabrum hoc universim fuisse non septiceps, sed octiceps; erat enim *ἑπτάκεφαλον*, et consequenter *ἑπτάπυλον*, puta octocalamum et octolustre; nam medium hastile septem calamis cingebatur, tandem hastili, quam calamis septem, lucerna ardens insistebat: erant ergo octo.

ET SEPTEM LUCERNAE EJUS SUPER ILLUD. — « Illud, » scilicet caput. Subdit enim: « Septem infusoria lucernis, quae erant super caput ejus. » In capite ergo, hoc est, in summitate hastilis candelabri, eminebant septem lucernae laterales, totidem calamis insistentes. Porro calami hi utrinque ex hastili candelabri, vel potius ex fundo lampadis arcuatum pullulabant, et prodibant. Insuper calami hi, uti mox dicam, erant concavi; unde vocantur hic infusoria, id est fistulae; unde lucernae ex lampade oleum sugebant. Quocirca necesse est lucernas paulo demissiores fuisse lampade, ut ex ea in illas oleum influere posset. An lucernae hae fuerint in orbem dispositae, ut circumcirea cingerent lampadem, eamque quasi coronarent, ut vult Sanchez, Fernandus et alii; an vero ad duo tantum ejus latera, ita ut ab uno latere fuerint tres, ab adverso quatuor lucernae, ut fiebat in candelabro Mosaico, *Exod. xxv, 31*, ad quod hic alludit Zacharias, non constat. Prius tamen concinnius videtur, et commodius; quia,

ut jam dicam, septem canales, per quos ex lampade sugebant oleum septem lucernae, potius commode omnes ad duo latera disponi; sed longe commodius in orbem circumcirea lampadem disponuntur.

SEPTEM INFUSORIA. — Ita Noster, S. Hieronymus in *Comment.*, et Septuaginta. Dices: Hebraeus, Chaldaeus, Pagninus, Vatablus et alii recentiores legunt, *septem et septem*; ergo quatuordecim fuerunt infusoria. Respondent aliqui textum Hebraeum esse corruptum, et pro *septem et septem*, legendum esse semel tantum *septem*. Ita enim legerunt Septuaginta et S. Hieronymus. *Secundo*, aliter respondet Sanchez, nimirum esse anadiplosim, *q. d.* Septem, septem, inquam, erant infusoria ipsis lucernis. Quae expositio plausibilis est, omnesque antilogias extricat. *Tertio*, Christophorus a Castro respondet fuisse septem, si originem et officia spectes; fuisse vero quatuordecim, si ipsos canaliculos numeres. Infusoria enim vocantur hic parvi canales, sive fistulae et meatus, per quos ex lampade oleum defluebat in lucernas, inquit Clarus et Vatablus. Jam fistulae hae erant quatuordecim, quae ex lampade per septem ora prodibant. Lampas ergo septem tantum habebat ora, sed singula ora habebant duas fistulas, quarum una tendebat in unam lucernam, altera in aliam illi vicinam; quodlibet ergo os subministrabat oleum duabus lucernis per duas fistulas esse prodeuntes; et quia ora erant septem, hinc Noster et Septuaginta numerant infusoria septem; quia vero fistulae erant quatuordecim, hinc Hebraeus, Chaldaeus et recentiores numerant quatuordecim infusoria. Verum haec inconcinne et gratis asserunt, praesertim quia infusoria proprie vocantur ipsi canales, non vero ipsae lampades, aperturae et officia. Quare secunda solutio verior videtur, quam confirmat versio Septuaginta et Nostra. Porro infusoria haec erant calami, arcuatum ex fundo lampadis prodeuntes, ac in vertice quodlibet eorum sustinebat suam lucernam, erantque concavi, ut essent fistulae, per quas e lampade oleum derivaretur ad lucernas, uti recte ostendit et in schemate candelabri depingit Sanchez. Hoc enim longe concinnius est eo quod alii afferunt, qui septem calamos ponunt dumtaxat ad sustinendum lucernas, deinde septem infusoria a calamis distincta pingunt quasi septem canales, per quos fluere oleum ex lampade in lucernas. Quorsum enim haec tam inconcinna instrumentorum multiplicatio, cum concinnius utrumque per calamos concavos fieri posset? Hinc rursus liquet infusoria haec non fuisse vasa a lucernis et candelabro separata, quae infundibula vocamus, qualia Romae multi habent in cubiculis, ad capiendum oleum, quod ex eo lampadi identidem infundant. Sic enim unum magnum infusorium pro candelabro et septem ejus lucernis sufficisset, frustra quae fuisent septem infusoria. Adde, sic haec infusoria a

Infusoria erant calami.

candelabro fuissent separata vase, aeque ac loco: jam autem illi conjuncta fuisse liquet. Unum enim fuit totum hoc candelabri vas, sed seplifidum, quia distinctum in septem lucernas, ac consequenter in septem infusoria, id est calamos sive fistulas, quae in lucernas inferrent oleum. Minus recte R. Salomon et Arias *ἄρ. septem et septem* sic exponunt, *q. d.* Quolibet lucerna habebat septem infusoria; sic enim universim infusoria fuissent numero quadraginta novem. Tot sane non erant opus, imo nec locus in tam paucis et exiguis lucernis.

Infusoria septem sunt septem sacramenta.

Mystice, « septem infusoria » sunt septem sacramenta, quae sunt vasa gratiae, non quasi in iis gratia acta et localiter contineatur, sicuti oleum continetur in vase; sed causaliter, quia scilicet gratiam in se ut cause instrumentales continent et efficiunt. Hebraice est, *septem et septem*, ut representent tam septem sacramenta, quam septem dona Spiritus Sancti; sed de hoc inferius plura. Septem infusoria, ait S. Hieronymus, sunt septem sacramenta, per quae oleum misericordiae Dei omniumque virtutum Ecclesia suscipit, eoque fovetur et conservatur. Unde et in Confirmatione, Ordine et Extrema Unctione oleum est materia sacramenti, quia oleo foris unguente, intus anima impinguatur gratia, eaque illustris redditur, ut luceat orbi; sitque fortis, ut quasi athleta contra carnem, mundum et daemone generose deceret.

Vers. 3.

3. ET DEAE OLIVAE SUPER ILLUD. — « Super, » id est iuxta; una enim erat a dextris, altera a sinistris candelabri, ut sequitur. Per olivas, non nudis fructus, qui proprie vocantur *olive*, sed ipsae arbores, puta oleae, vel certe rami earum intelliguntur. Hebraice enim *זיתים* *zetaim* tam oleam, quam olivam significat; et oliva a Latinis subinde capitur pro arbore, puta pro olea. Patet id ex vers. 12: « Quid sunt duae spicae olivarum? » spicae, id est rami. Hi enim rami erant referti olivis; rami autem prodibant ex arbore, puta ex olea. Quare minus recte aliqui censent olivas has insculptas fuisse candelabro vel lampadi. Sicut enim, inquit, amphoris vinaris insculpitur uva, vel vitis, vasis aquariis pisces; ita huic lampadi oleariae insculptae erant olive, ut significarent in ea esse oleum. Verum olivas haec a lampade fuisse separatas patet vers. 12.

Idea totius visionis.

Hec ergo totius hujus spectri fuit idea. *Primo*, Michael ostendit Zachariae candelabrum aureum ingens, in cuius vertice insistebat vas sphaericum instar lampadis magnae, ad capiendum oleum, et simul ad lucendum quam maxime.

Secundo, lampas haec circumdata erat septem aliis minoribus lampadibus, sive lucernis, quae per calamos totidem, arcuatum ex ipso fundo lampadis circumcirea prodibant.

Tertio, calami hi concavi erant instar canaliculorum, vel fistularum; nam per eos oleum ex lampade derivabatur ad lucernas calamis insisten-

tes; quocirca calami hi vocantur hic « infusoria, » scilicet olei.

Quarto, duae erant olive, vel duo rami pleni olivis, unus ad dexteram, alter ad sinistram lampadis et candelabri, illud quasi stipantes et decorantes. Quod enim symbolum, causa et aliter sunt olei, quod est in lampade. Addunt aliqui ex olivis distillasse oleum in duo rostra, id est duos canaliculos incurvos tendentes ad lampadem, quae jugiter eam oleo implebant, ut illud abunde septem lucernis suggerere posset. Ita Fernandus visione XXXII, sect. 1, a Castro, Vatablus et alii. Verum hoc minus congruum, ideoque minus verum videtur, uti ostendunt vers. 12.

5. NUMQUID RESISIS? — Michael simulat se admirari quod haec symbola non capiat Zacharias, utpote Propheta, *q. d.* Tunc est propheta, et haec ignoras? praesertim cum haec spectet iuae prophetiae argumentum. Representant enim templi fabricam, de qua tu jugiter prophetas. Sic Christus ait Nicodemus: « Tu es magister in Israel, et haec ignoras? » *Joan. iii, 10*. Qua phrasi et gestu non tam ignorantiam ejus carpit, quam studium discendi acuit, et ad attentionem suae doctrinae de baptismo et regeneratione spirituali excitat.

6. HOC EST VERBUM DOMINI AD ZOROBABEL. — Sicut Vers. 6. cap. praeced. Jesum pontificem excitavit ad fabricam templi, ita ad eandem hinc excitat et animat Zorobabel principem, promittens et quod Dei ope feliciter am perficiet. Sicut enim Jesus erat princeps Ecclesiae et rerum sacrarum, ita Zorobabel princeps erat republicae politicae et rerum civilium. Ab utroque enim hoc capite et principe pendebat fabrica templi corporalis, sicut ab utroque multo magis pendet fabrica spiritualis, puta vera fides, religio, justitia, sanctitas, ordo et decor totius reipublicae (1).

NON IN EXERCITU, NEC IN ROBORE, SED IN SPIRITU Candelabrum quid significet? Responsio prima.

MEO, DIXIT DOMINUS. — Hic symbolum candelabri explicat Michael, sed tam concise et obscure, ut Oedipo sit opus. *Primo*, Remigius, Albertus et Haymo putant fabricam candelabri representari solutionem captivitatis Babylonicae, *q. d.* Haec solutio non fiet vi armorum et militum, sed per meum spiritum, per meam providentiam, per meum consilium et per meam virtutem. Verum jam pridem soluta erat a Cyro captivitas Babylonica, jamque Judaei redierant Hierosolymam, et in fabrica templi versabantur; Propheta autem non propheta de praeteritis, sed de futuris (2).

(1) Hoc est emblemata secundum et duobus ad Jesum et Zorobabilem spectantibus (tu, iv). Exhibito hujus emblematis, 1-3; et applicatio tum *prima* partis tum *Zorobabilem*, qui Dei, non humana virtute, superatis difficultatibus, fabricam templi perficit, cum omnium gaudio et singulari Dei providentia, 4-10; tum *secunda* partis ad Jesum Zorobabilem, 11-14, satis clare in supra posita synopsis exponitur.

(2) Summa expositionis litteralis hujus symboli haec est: Quemadmodum vidisti candelabrum nulla humana ope aut opera fabricatum, et cum omni suo apparatu

Secunda.

Secundo, Hebrei putant per fabricam candelabri significari restorationem reipublice per Zorobabelem, qui in ea legem Mosaeam restitutus erat. In republica enim Hebraeorum candelabrum erat lex data per Mozen. Verum hoc candelabrum est mysticum, non litterale.

Tertia.

Tertio, Lyranus et Hugo sic exponunt, q. d. Candelabrum, id est templum hoc restaurabis, o Zorobabel, non tua fortitudine et robore, sed per Spiritum Dei, qui hoc suggeret, inspirabit, et persuadebit Dario Hystaspis regi Persarum, ut id ipsum restaurari permittat, imo curet. Ita enim reipsa factum esse patet I *Esdra*, vi. Hic sensus appositus est, sed partialis, non adequatus.

Quarta.

Quarto, Clarus, et ex eo a Castro censent candelabrum significare prophetiam, puta Spiritum Dei, qui offertur per verbum, sive oraculum et locutionem Dei in mente Prophete; oleum esse gratiam Spiritus Sancti, canales esse Prophetas doctos a Deo, per quos verbum Dei in alios derivatur; lampades septem esse varia dona Spiritus Sancti. Porro candelabrum fabricatum erat, ardebat et oleum suscipiebat ex olivis sine humano ministerio, ut significaretur prophetiam esse opus Dei, non hominis. Verum hoc expositio remota et minus adequata videtur.

Quinta et sexta.

Quinto ergo et genuine, candelabrum hoc representat Deum, ait Mariana, Deique providentiam, quam exercet per septem lucernas quasi oculos, id est per septem angelos primarios, uti audiemus vers. 40, praesertim circa fabricam templi restaurandi a Zorobabele. Candelabrum ergo est Dei providentia, quatenus se ad lucernas, id est angelos, resque omnes creatas extendit; lampas est ipsa in se divinitas, puta Dei mens et oculus lucidissimus; infusoria sunt variae rationes, modi et differentiae divinae providentiae, quibus per angelos hanc creaturam hoc modo, illam illo, aliam alio sibi congruo regit et gubernat. Rursum sunt variae gratiae, dona et talenta, quas Deus variis pro libito dispergit et impertit. Candelabrum enim quia lucis est fereolum, typum gerit sapientiae, vigilantiae et providentiae, uti dixi *Esod*, cap. xxv, 31.

Addit Pierius, *hierogl.* xlvj, illud esse symbolum vitae divinae, generationis, animi puritatis, amoris, fame et gloriae, denique ipsius divinitatis; quia praefert ignem, qui Dei est hieroglyphicum. Duae olivae sunt Jesus et Zorobabel, sive sacerdotium et regnum, de quo mox plura. Porro candelabri lampas ex se plena erat oleo jugiter durante, et semper ardente, quasi expressum fuisset ex asbesto lapide, qui igne non consumitur. Erat ergo hic *ἀσβεστον φέρον, ἀνεσθinguibile δάμαν*, significans indeficientem, aeternam et jugiter vigilantem Dei sapientiam et providentiam. Sic Callimachus, qui ob morosam in expoliendis

atque ornata divinitus positum; ita opus templi non humanis viribus, sed solo divino auxilio perficitur.

operibus industriam, *ἀνακτῆρας* dictus est, auream Minervae lucernam fecit, quae toto anno arsit, quamvis nihil olei affunderetur; testis est Pausanias in *Atticis*. Ita Romae et alibi in sepulchris antiquis reperit sunt lampades mira materia et arte jugiter sine novo fomite ardentes, accense a multis centenis annis, quae mox ut aere sentiebant, exstinguiebantur. Scribit et Plinius lib. IX, xxvii, in mari piscem esse, qui lingua ignea per os exerta, tranquillis noctibus relucet, indeque appellari *lucernam*. Ita angeli, ac apostoli et viri apostolici, sua doctrina et vita jugiter lucentes, linguisque igneis pollentes mare hujus saeculi collustrant:

Solemque novum, nova sidera portant.

Denique Nicephorus lib. XIV *Histor.* cap. iii, scribit Theodosium Juniorem imperatorem noctu sacris Litteris operam navavisse, lucerna se sponte sua accendente, oleumque effundente miro artificio, ne quem ministrum eo labore gravaret.

Hinc secundo, candelabrum hoc representat templum ipsum restaurandum, quasi pars totum, per synecdochen. Id ita esse clare docet Michael vers. 9, dicens: «Mans Zorobabel fundaverunt domum (Dei, puta templum), et manus ejus perfecerunt eam.» Consequenter candelabrum representat, cum templo et per templum restituendam esse totam Ecclesiam et reipublicam Judaeorum in pristinum splendorem, juxta illud quod promisit cap. ii, 5: «In gloria ero in medio ejus.» Nam in ejus exilio et captivitate Jeremias luxuravit, mrsustusque cecinerat illud *Thera*, iv, 1: «Quomodo obscurationum est aurum, mutatus est color optimus, dispersi sunt lapides sanctorum?» Jam vero candelabrum hoc per Zorobabel restauratum, aut potius restaurandum Zacharias vidit aureum, et octo luminibus resplendens. Quocirca Titus, vastans Jerusalem, ut gloriam omnem Judaeis se admississe significaret, ademit illis candelabrum, illudque Romam vexit in triumphum, unde etiam in arcu triumphali Tili, Romae graphice illud ipsum excelsitum videmus. *Hinc et* Judaei moderni lucernas sua sabbata et festa celebrant, uti in synagogis eorum vidi, quem morem antiquum esse docet Persius *satyra* v:

Herodis veteris dies, unctaque fenestra
Disposita pinguis nebula vomere lucerna,
Porcantes violas,

Idem patet ex *Canone LXX* Apostolorum, qui sie habet: «Si quis christianus oleum tulcrit ad sacra Gentilium, vel Synagogam Judaeorum festis ipsorum diebus, aut lucernas accenderit, de societate pellatur.» *Hinc* quoque Christus ecclesiam Jerusalem templique festa et nuptias describit per lucernas et lampadas, *Matth.* xxv, 1.

Porro septem lucernae sunt, quia totidem erant in candelabro Moysi, ad quod hic alluditur, quodque hic representatur, et quia septenarius, qui

Lucerna
symbolum
est.

est numerus multitudinis et plenitudinis, significat templi et reipublicae celebratam et decessu post captivitatem fore magnum et eximium. Lampas in medio ejus est Deus, qui omnibus lucernis, id est partibus templi oleum, id est vigorem et splendorem, suggerit: aut magis apposite ad secundam hanc expositionem, lampas est Sanctum sanctorum: sicut enim in candelabro eminebat fulgor lampadis, et fulgorem septem lucernarum se circumdantium, oleum eis suggerendo, aiebat; ita in templo eminebant majestas et fulgor Sancti sanctorum, quod Sancto, et atrio, ceterisque templi partibus sui venerationem et sanctitatem communicabat. Duae oleae sunt Jesus pontifex, et Zorobabel princeps. Hi enim adstantes candelabro primario, id est dominatori Deo, uti dicitur vers. ultimo, ejus nutu et ductu candelabrum materiale et secundarium, id est templum, edificauerunt et consummarunt, eique deus et glorian conciliarunt, idque praestiterunt non suis opibus, robore aut viribus, atpote Samaritis alisque hostibus fabricam potenter impediuntibus, sed Dei virtute et spiritu. Et hoc est quod significat Michael, dicens: «Non in exercitu, nec in robore, sed in spiritu meo,» supple, perficietur hoc opus, et fabrica templi tam magna et magnifica, uti explicat vers. 9. Spiritus enim hic, uti Propheta, puta me Zachariam et Aggeum excitat ad urgendum hanc fabricam; ita pariter ad eam concurret, eamque sua sapientia, ope et protectione ita dirigit, adjuvabit et promovebit, ut nec Sanaballat, nec alius hostis eam impedire possit, quin brevi absolvatur et ad fastigium perducat. Animabit enim Zorobabelem et populum ad strenue fabricandum, omniaque eorum consilia et opera reget et prosperabit.

Symbolice,
Theodoretus:
«Candelabrum au-
reum, inquit, est
typus divinae pro-
videntiae, quae
caelestia et terrestria
administrat. Septem
lucernae septem
diebus hebdomadae
equales numero, as-
siduitatem et perpetuitatem
divinae curationis
(gubernationis) demon-
strant. Septem infusoria
lucernarum immensam
Dei misericordiam ostendunt.
Sic per lampadem gratiam
omnia illuminantem
innuit. Duas vero olivas
utrinque exortas regnum
et sacerdotium vocavit,
divina gratia ornata.
Duos ramos usque ad
lucernas pertingentes,
Jesus et Zorobabel: illum
ex sacerdotali, hunc
ex regali tribu profectum.»
Haec expositio generatior
est, non tamen incongrua.
Simili enim modo candelabrum
Mosis septiceps, symbolice
et physice fuit imago
caelestis sphaerae septilustris,
sive septem planetarum.
Tabernaculum enim gerebat
typum mundi, Sanctum
sanctorum vero oculi
empyreii, in quo gloriose
residet mundi auriga et
rector Deus, uti ex Josepho
et Philone dixi *Esodi*,
xxv, 31. Porro vidit
Zacharias hoc candelabrum
extra templum, quod
significatur Ecclesiam non
fore templi, id est
Judaeorum, sed Gentium.
Christus ergo in hoc saeculo
illuminat

Ecclesiam, lucernae in Gentibus ardent, Judaei manent in tenebris, sed in fine mundi illuminabuntur per duas olivas, id est Eliam et Henoch.

Allegorice et potius, candelabrum hoc representat *primo* Christum, qui illuminat et mittit septem angelos, ut per eos regat Ecclesiam. *Hinc* de eo dicitur *Cant.* i: «Oleum effusum nomen tuum.» *Hinc secundo*, candelabrum representat Christi Ecclesiam; lampas Pontificem et Ecclesiam Romanam, quae est quasi Sanctum sanctorum; unde ipsa velut matrix septem lucernis, id est caeteris omnibus Ecclesiis toto orbe dispersis, oleum, id est potestatem, vigorem, ac doctrinam et gratiam, instillat per septem infusoria, id est septem sacramenta, ac per septem ordines. Omnis enim ordinis ac jurisdictionis potestas (ac consequenter omnia sacramenta) derivatur a Pontifice Ecclesiae Romanae, quasi a lampade, in universos orbis episcopos, sacerdotes et Ecclesias. Duae olivae sunt S. Petrus et S. Paulus, qui lampadem, id est Ecclesiam Romanam, edificaverunt et fundarunt; in eamque omnem doctrinam et gratiam cum sanguine suo distillarunt, et etiamnum e caelo per praeces et suffragia distillant. Id ipsum vero faciunt non vi sua, sed in spiritu Christi, a quo omne suum robur, vim et vigorem obtinent. Christus enim est primaria lampas ex se oleo gratiae plena, ait S. Hieronymus, Vatablus, Ferrandus et alii. Nam Christus est lux mundi, *Joan.* viii, 12, et quasi sol illuminans orbem, *Joan.* i, 9; ideoque in septem lucernas, id est in omnes Ecclesias, oleum, id est gratiam, instillat. De ejus enim plenitudine omnes accipimus. Consequenter per lampadem apposite accipias balneum passionis Christi, quod Ecclesia continet et possidet, cuius oleum est ejus sanguis et merita, quae per septem infusoria, id est sacramenta, derivantur in septem lucernas, id est Ecclesias omnes particulares: duo rostra duas Christi naturas significant: duae oleae representant Jesum Pontificem et Zorobabel, quorum utraque fuit typus Christi, duplicemque ejus potestatem, scilicet pontificatum et principatum adumbravit. Jesus ergo est Christus Pontifex: Zorobabel est idem Christus qua legislator et princeps. Quia enim Christus est Pontifex et princeps Ecclesiae, *hinc* in eam jugiter instillat oleum, id est vim merendi et satisfaciendi. Quod enim sanguis Christi habuerit et habeat utramque hanc vim, id provenit ex unione hypostatica cum Verbo, quae Christum fecit Pontificem et principem.

Porro analogias candelabri et Ecclesiae recensit *Apoc.* i, 20. Huc pertinet expositio Rupertii: Zorobabel, inquit, est Christus prognatus ex Zorobabel, qui induit humanitatem, quae est aurum, conceptus non ex semine viri, sed virtute Spiritus Sancti, et e virgine natus; sicut hoc candelabrum non ab homine, sed a solo Deo fabricatum erat. Christus ergo est candelabrum illuminans Ecclesiae templum. Hoc totum est aureum,

Allegorice,
Christus
et Ecclesie
sua.

quia post resurrectionem Christus totus factus est gloriosus, cum ante eam solo capite, id est divinitate esset gloriosus: in eo fuit lampas septiceps, id est septiformis gratia, puta septem dona Spiritus Sancti, quorum vi et spiritu contra spirituales hostes depugnavit et vicit.

Tropologicae lampas est B. Virgo, inquit Anastasius Nicenus, *Quest. LIII in Script.*, quia ipsa materiae expertem lucem gavastavit Deum incarnatum; et quia ipsa septem lucernas, id est apostolis ceterisque sanctis, per Christum oleum doctrinae et gratiae suggerit et instillat: lucernas enim esse sanctos illustres, patet ex illo Christi de Joanne Baptista, *Joan. v. 33*: « Ille erat lucerna ardens et lucens. » Vide dicta, *Exod. xxv. 31*. Ita S. Cyrillus et S. Epiphanius, *hom. De laud. B. Mariae*. Sed de tota hac visione audi Anastasium Nicenum episcopum, *Quest. LIII in S. Script.*: « Quod, ait, est candelabrum? Sancta Maria. Cur autem candelabrum? Quia materiae expertem lucem gavastavit, Deum incarnatum. Cur autem totum aureum? Quia post partum mansit virgo. Quenam sunt septem lucernae? Septem leges: lex enim est lux, *Proverb. vi. 23*. Prima est lux naturae. Secunda, lex per visum. Quem enim Deum lex praedicat, eum visus probat per res creatas. Nam ex rerum creaturarum magnitudine et pulchritudine earum creator cernitur. Tertia, lux paradisi, » volans lignum scientiae boni et mali. « Quarta, quae tempore Noe fuit in nube. Quinta, quae tempore Abrahae fuit per circumcisionem. Sexta, lex litterae, » puta lex Moysi scripta a Deo in tabulis lapideis. « Septima, lex gratiae. Quenam sunt septem infusoria? Septem dona Spiritus Sancti, quae recenset Isaias cap. xi. Quenam sunt duae olive? Duo Testamenta. Sicut enim olea habet folium semper virens, ita etiam duo testamenta habent perpetua, et nunquam cessantia de Christo testimonia. » Haec Anastasius.

Porro sancti omnes suum lumen habent non a se, sed a Christo per B. Virginem. Haec enim illum peperit, nobisque dedit et dat. Unde S. Augustinus explicans illud Christi *Joan. xii. 36*: « Credite in lucem, ut filii lucis sitis, » sic ait: « Sint igitur sub lampade lucernae, si illuminari volunt, quandoquidem a seipsis non habent lumen, sed ab eo qui a seipso lumen est, et non ab alio. Sic enim securum habent lumen suum adherendo illi, quod deficere non potest, et aliis semper sufficit. » Idem, tractatu. *34 in Joannem*: « Omnes sancti, inquit, lumina sunt; sed credendo ab eo illuminantur, a quo si quis recesserit tenebrabitur. Lumen autem illud quo illuminantur, a se recedere non potest, quia incommutabile omnino est, et ideo tenebrae in eo non sunt ullae, nec esse possunt. » Ita noster Emmanuel: Candelabrum, inquit, est Ecclesia, lampas Christus, lucerna justis omnes, septem infusoria sunt septem sacramenta, quibus oleum gratiae affunditur justis, ut luceant.

Moraliter, nota hoc axioma Dei quod per Zachariam hic sancti in templo materiali, nimirum: « Non in exercitum, nec in robore, sed in Spiritu meo, dicit Dominus exercituum, » supple, periclitetur tanta templi fabrica, id ipsum multo magis in fabrica spirituali tum Ecclesiae, tum animae cujuslibet sanctae valere. Quod enim Apostoli Ecclesiae ubique terrarum erexerint, omnesque gentes ad eas aggregaverint, fuit opus non roboris humani, sed Spiritus divini. Similiter quod hodie Ecclesiae aedificantur apud Japones, Sinas, Brasilios, Mexicanos, etc., quodque eadem apud hereticos in Bohemia, Moravia, Hungaria, Germania restaurantur, non tam fuit exercitum, quam vi Spiritus Dei. Pari modo quod S. Paulus, S. Magdalena, S. Maria Aegyptiaca, S. Pelagia, quae erant lustra et speluncae daemonis, transferuntur in templa Dei, virtus est non hominis, sed Spiritus Sancti, qui corda penetrat et mentes immutat. Eadem est quae hodie peccatores convertit, et justos ad eximiam sanctitatem provehit et accendit. Porro haec facit Spiritus Sanctus, non in robore violentiae, sed sensim et suaviter, instar lenis spiritus animae illabendo per celestes illustrationes inmissas intellectui, et similes affectiones impulsusque inditas voluntati. Dei enim providentia per hunc spiritum ita orbem gubernat, ut attingat a fine usque ad finem fortiter, et disponat omnia suaviter. Hujus rei symbolo Deus apparuit Eliae, sibi ut videbatur zelo, optanti- que ut igne et fulmine perderetur impia Jezabel et Baalite, apparuit, inquam, non in igne, vento, tonitru, sed in spiritu et sibilo aere lenis. Audi Scripturam, lib. III *Reg. xix. 11*: « Egredere (o Elia) et sta in monte coram Domino: et ecce Dominus transit, et spiritus (ventus) grandis et fortis subvertens montes, et coulerens petras ante Dominum: non in spiritu Dominus. Et post spiritum, commotio: non in commotione Dominus. Et post commotionem ignis; non in igne Dominus: et post ignem sibilus aere tenuis; et tibi Dominus. » Talis fuit, estque Spiritus Christi, qui primo cum S. Joannes et S. Jacobus poscerent fulmina de caelo jaculari in Samaritas, eo quod Christum inhonorassent, illos corripuit, docuitque Spiritum mansuetudinis, dicens: « Nescitis cuius spiritus estis. Filius hominis non venit animas perdere, sed salvare, » *Luce ix. 55*.

Quicumque ergo se, vel alios a peccato convertere, aut ad eximiam perfectionem traducere conatur, sciat se id suis viribus non posse, sed Dei. Sibi ergo diffidens fidensque Spiritui Sancto, eum humiliter et ardentem invoceat, crebroque in- clamat: « Veni, Sancte Spiritus, reple tuorum corda fidelium, et tui amoris in eis ignem accende.

Riga quod est aridum,
Sana quod est saucium,
Flecte quod est rigidum,
Fove quod est frigidum.

Rege quod est devium.
Da tuis fidelibus,
In te confidentibus,
Sacrum septenarium,

scilicet numerum donorum Spiritus Sancti:

Da virtutis meritum,
Da salutis exitum,
Da perenne gaudium. Amen.

7. Q. M. se agnans quis?

7. QUIS TU, MONS MAGNE, CORAM ZOROBABEL? — Querens, quis hic mons? Respondeo, omnes emalli et potentes adversarii Iudeorum, qui volebant, aut certe facile poterant impedire fabricam templi. Unde primo, Hebraei, et ex iis S. Hieronymus, Remigius, Lyranus atque Emmanuel accipiunt diabolum, qui erat Satan, id est adversarius Jesu et Zorobabelis in fabrica templi, et resituenta republica Hebraeorum, ut patet cap. iii. *I. Secundo*, Mariana accipit Sanaballat et Samaritas, qui se opponabant Zorobabeli in restauranda urbe et templo. *Tertio*, Chaldaeus, Theodoretus et Clarius accipiunt reges et monarchas Persidis, praesertim Cambysen et magos, qui hucusque fere impediunt templi restaurationem, et deinceps impedire poterant, praesertim persuasi a pravis consiliariis, quos Samaritae alique hostes Iudeorum donis corrumpebant. Unde Chaldaeus vertit: *Quid tu reputaris regnum stolidum coram Zorobabele? nonne quasi vallis? q. d.* Quid sunt monarchae Persidis, qui videntur esse montes excelsi, ut se tibi, o Zorobabel, opponant in fabrica templi? Ecce ego eos in planitiem deducam, id est humiliabo coram te: illos ergo quasi in vallem deducam coram te, tum quia faciam ut tu eis in hoc opere emineas, et superes quasi mons excelsus; tum quia cor eorum flectam et mitigabo, ut ipsi velut valles facilem tibi aditum et transitum prebeant, tuis votis annuant, tibi quasi se subiciant, permittantque templum instaurari: « Cor enim regis in manu Domini: quocumque voluerit, inclinabit illud, » *Prov. xxi. 1*. Montis similitudinem usurpat, quia montes impedire solent fabricam templi (de qua hic agitur) et domorum: unde ne eam impediatur, vel ne ejus aspectum et opticam interceptant, solent complanari.

Allegorice, montes magni fuerunt tum demones, tum principes Iudeorum, tum imperatores et reges ethnici, qui se vero Zorobabeli, id est Christo, et christianismo in fabrica templi, id est Ecclesiae opposuerunt; sed Christus eos stravit, sibi subiecit, corda eorum potenti sua gratia mirabiliter immutans, juxta id quod de eo cecinit Isaias cap. xl. 4: « Omnis vallis exaltabitur, et omnis mons et collis humiliabitur, et erunt prava in directa, et aspera in vias planas. Et revelabitur gloria Domini, » puta gloriosa potentia, quae montes vallibus, potentes plebeis, superbos humilibus aequat.

Tropologicae, id est Deus piis regibus et quibusvis fidelibus complanat difficultates, quae maxima

reipsa erant, vel pusillanimes esse videbantur, ad extripiendam haereticam, aut vitia inoluta, adeo ut ipsi mirentur habere illas quasi in planum deduci, colliguescere et evanescere. Spes ergo in Deum montes omnes complanant, ut sperans canat cum Habacuc cap. iii. 19: « Deus Dominus, fortitudo mea: et ponet pedes meos quasi cervorum. Et super excelsa mea deducet me victor in psalmis canentem. » Ita de sponso, puta Christo, cui in incarnatione et mundi conversione tot montes difficultatum objiciebantur, dicitur *Cantic. ii. 8*: « Ecce iste venit saliens in montibus, transiliens colles, » id est obices et difficultates omnes superans. Unde Symmachus vertit: *Ascendens contra montes, prosiliens contra colles*. Sic David virtute Dei prostravit montem, et turrim illam carneam, inquit S. Chrysostomus, puta Goliath gigantem.

IN PLANUM, — scilicet deducam te, o mons magne, vel in planum descende et complanare, juxta sensum jam assignatum.

ET EDUCET LAPIDEM PRIMARIUM. — Hebraice, *lapidem capitis*, id est fundamentalem et primum in unumque in fundamento. Verum quia hic jam jectus erat in fabrica templi, utique inchoata, hinc melius Noster vertit, « lapidem primum, » qualis est qui perfecta fabrica in culmine eminet et prominet, ut extra ordinem aliorum existet. Unde hunc lapidem explicans subdit: « Manus ejus (Zorobabel) perficiet eam, » puta domum Dei. Lapis ergo hic culminis significabat Zorobabilem, qui templum uti inchoarat, ita illud ad culmen erat perducitur. Ita Lyranus, Clarius, Dionysius et alii. Lapidem enim hunc opponit monti magno, de quo dixit vers. 7, *q. d.* Zorobabel evadet lapis primarius et celsus, qui in montem attolletur, dum templo imponet culmen, et eoque lapidem primum et summum. Unde Theodoretus sic explicat, *q. d.* « Et si milles cum summa rabie Zorobabel impedire conemini, vestras spes vanas ostendam: eum enim omni fabrica complevi, et redundantibus bonis cumulavi, et firmum tanquam lapidem constitui: vobis autem perniciem comparabo, ut id quod abest viribus humanis, serarietur et compensetur a superna benignitate. » Septuaginta pro *lapidem primum, vertunt, lapidem hereditatis*, qui scilicet hereditatem propriam cuique designat, et ab aliena disterminat, qualis est lapis titularis, vel terminalis. Videntur Septuaginta pro *רושן רוסן*, id est capitis, legisse *רשת* *reset*, id est hereditatis: *reset* enim est infinitivus, qui saepe vice nominis fungitur, a radice *רש* *caras*, id est hereditavit. Vocatur hereditatis, quia Deus templum elegit sibi in domum et hereditatem, *Psal. lxxviii. 1*: « Deus, venerunt gentes in hereditatem tuam. »

Allegorice et potius, lapis primarius Ecclesiae est Christus, qui in montem excrevit, *Daniel. ii. 35*, quando fabricam Ecclesiae quam inchoavit,

per Apostolos ad culmen perduxit. Unde Chaldeus verit: *Emerget Messias, cuius ab aeterno nomen dictum, qui potest imperio regnorum omnium.* Ita S. Hieronymus, Cyrillus, Haymo, Rupertus, Hugo et Vatablus. Sicut ergo Zacharias cap. III, 9, Jesu pontifici lapidem hunc, puta Christum, promisit; ita eundem promittit hic Zorobabel principi; sed ibi ita ornatum, ut non nisi Christo conveniat; hic vero nude et simpliciter enim proponit, ut ad litteram designare possit Zorobabel, allegorice vero et potissime Christum: Propheta enim salium et resiliunt a typo ad anitypam, puta a Jesu et Zorobabele ad Christum. Hosce enim raptus subitose reditus, saltus et resultus patitur, uno poscit amplitudo, celsitudo et velocitas luminis prophetici.

ET EXEQUARIT GRATIAM GRATIE EJUS. — «Ejus,» scilicet lapidis: hebraice enim est *לִי* *la*, id est *ejus*, vel et feminine. Unde respondet *לִי* *eha*, id est *lapidis: ehen* enim Hebraeis est femininum. Pro *exequabit* hebraice est *תְּשׁוּבָה* *tespoot*, quod Rabbini, et ex his recentiores, ut Pagninus, Vatablus, Arias, Figurina vertunt, *acclamationes*, a radice *תָּשַׁב* *tsabak*, id est vociferari, acclamare. Unde vertunt: *Et eduet lapidem primum cum clamoribus* (acclamantes: Gratia, gratia illi, ita Pagninus); vel, *plausus et gratulationes erunt et*. Ita Figurina, q. d. Consummato templo, positoque in culmine ultimo ejus lapide fastigiali, acclamabit populus: Gratia, gratia sit illi lapidi totique templo, hoc est, omnia fausta et felicia sint hinc fabricae; Deus suam gratiam, favorem, celebritatem et gloriam in hac sua domo ostendat et conservet. Hoc ad litteram dicitur de templo Zorobabelis, allegorice et potius de Ecclesia erecta a Christo. Unde Vatablus et alii hoc impletum censent in dominica Palmarum, quando Christo quasi Messie acclamantur turbæ: «Benedictus qui venit in nomine Domini; Hosanna in excelsis;» perinde ac in ejus nativitate acclamaverunt angeli: «Gloria in excelsis Deo.» Hic sensus congruus est, eique valde favet textus hebraeus.

Melius Septuaginta et Noster *tespoot* deducunt a *תְּשׁוּבָה* *tespoot*, id est *aquare*: licet enim in *tespoot* sit littera *aleph*, in *seava* vero sit *he*, tamen hæc duæ litteræ cum sint primæ gutturales, sæpe inter se commutantur. Jam sensus est primo, q. d. Gratia Darii Hystaspis exequabit gratiam Cyri: uterque enim dedit facultatem reedificandi templum; sed Darius insuper dedit sumptus ad illud necessarios. Ita Lyranus. Secundo, q. d. Templum hoc Zorobabelis suo splendore et gloria æquabit templum Salomonis, imo superabit, non auro et magnificentia, sed potentia Messie qui in eo conversabitur, ut prædixit Aggeus cap. II, 8; utrumque enim templum fuit gratia et donum Dei. Ita Sanchez. Tertio et aptissime, q. d. Gratia perfecti æquabit gratiam ejusdem inchoati, imo superabit. Majus enim donum est rom perficere quam inchoare, juxta illud: «Me-

Gratia æqua gratia que?

Prima responsio.

Secunda.

Tertia et quarta.

lior est finis orationis, quam principium,» *Eccles.* VII, 9. Hunc esse sensum patet, quia ita explicat angelus dum subdit: «Manus Zorobabel fundaverunt domum istam, et manus ejus perficient eam.» Porro verba ita recte adaptes: «Et exequabit gratiam gratie ejus,» vel, ut hebraice est, *et, scilicet lapidi primario, v. g. culminis et*, id est in eo, q. d. In lapide culminis Deus exequabit gratiam consummationis templi gratio inchoationis ejusdem, sive faciet ut lapis summus apte respondeat imo, puta culmen fundamento: quia efficiet ut tantus sit decor, concinnitas, firmitas et gratia culminis, quanta est fundamenti. Porro hic lapis uterque positus fuit a Zorobabele: unde cum representat, quasi dicit: Zorobabel tanta gratia ponet lapidem primum in fundamento, hoc est, tanta gratia perficiet templum, quanta illud inchoavit. Addunt quarto S. Hieronymus, Haymo et Rupertus, q. d. Gratia et beneficia que Deus præstabit Zorobabeli et Judeis Babylone redeuntibus, æquabit gratiam et beneficia que Deus præstitit olim patribus eorum tempore Davidis, Salomonis, etc. Denique plenus est sensus, si hebraicum *tespoot* in utraque significatione accipias, et primam expositionem jungas secunde, q. d. Posito ultimo lapide in culmine templi, eoque perfecto gratulabuntur omnes, ac cum plausu et jubilo acclamabunt dicentes: Gratia et felicitas perfecti templi ex æquo respondet gratie et felicitati qua ceptum est. Ita a Castro.

Allegorice, Deus æquavit gratiam Christi gratie Mosis, imo illa hanc longe transcendit: Christus enim implevit omnes legis figuras, omnesque Prophetarum prophetias. Nam «lex per Moysen data est, gratia et veritas per Jesum Christum facta est,» ait S. Joannes cap. I, 17. Unde immediate ante ad hæc verba Zacharie alludens, præmisit: «De plenitudine ejus (Christi) nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia.» Quod varie variè exponunt, et congrue omnes. Primo, q. d. Legem Evangelicam Christi accepimus pro lege veteri Mosis: utraque enim fuit gratia, qua gratia data. Ita S. Cyrillus, Chrysostomus, Leontius, Theophylactus, Euthymius, Jansenius, Ribera in cap. I S. Joannis. Secundo, q. d. Gratiam vite eterne, id est gloriam accepimus pro gratia vite. Ita S. Augustinus ibidem. Tertio, q. d. Pro gratia Christi nos vicariam et similem gratiam accepimus, sive in Christi gratia quasi in capite, nos omnes quasi membra sumus gratiam consecuti, et per eum grati effecti Deo. Ita S. Chrysostomus, Cyrillus, Theophylactus, Zacharias Chrysopolitanus et Toletus ibidem. Aut nervosus Græcum *ævi*, id est *pro*, exponendo per *propter*, uti sæpe exponitur, q. d. Propter gratiam Christi quasi fontem et originem (utpote causam meritoriam) nos omnes gratiam accepimus, puta gratiam propriam per et propter gratiam Christi. Hic sensus videtur genuinus, explicat enim id

Quarta.

Allegorice.

quod præcessit: «De plenitudine ejus nos omnes accepimus,» scilicet gratiam ex gratia. Quarto «gratiam pro gratia,» hoc est, hic unam gratiam, alius pro illa aliam accipit, q. d. Omnes quidem a Christo accepimus gratiam, sed hic suam, alius aliam, nimirum quisque congruam suo muneris et vocationi. Qui enim vocatus est a Deo ad apostolatam, accipit gratiam apostolatui congruam: qui ad doctoratum, accipit gratiam docendi: qui ad martyrium, patendi: qui ad officium Martire, agendi: qui ad Magdalene, contemplandi, etc.

9. MANUS ZOROBABEL. — Hinc patet ad litteram loqui Prophetam non de fabrica Ecclesie quam edificabit Christus, sed de fabrica templi. Sensus enim planus quem verba poscunt, est hic: Sicut Zorobabel prima templi fundamenta jecit sub Cyro, I *Esdræ* III, 8, aut certe eadem restauravit et perfectit anno secundo Darii Hystaspis, uti dixit Aggeus cap. I, 12, et *Esdras* lib. I, cap. IX; ita ipse fabricam complebit, et templum ad culmen conducat, tumque scietis, o Judei, me Zachariam, qui hæc prædico, verum fuisse prophetam a Deo missum, quia tunc videbitis re ipsa mea hæc oracula et promissa adimpleri. Ita S. Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Rupertus, Lyranus, Arias, Vatablus et alii passim.

Allegorice, q. d. Ut Zorobabel per se Dei donum cepit et perfectit, ita ipse per Christum ex se nascurum edificabit Ecclesiam, eamque per Apostolos alioque sequaces, ac præsertim per Eliam et Henoch in fine mundi omnino perficiet et consummabit.

Tropologice «manus,» id est opera et exempla principum, fundant reipublice statum, non os, id est edicla et minæ: «Nam vita principis censura est, eaque perpetua; ad hanc dirigimur, ad hanc converlimur,» ait Plinius in *Panegy.* ad *Trojanum imperator.* Et Ovidius lib. VI *Pastor.*:

Sic agitur censura, et sic exempla parentur,
Cum iudex alios quod monet, ipse facit.

Memorable est documentum S. Augustini epist. 64 ad *Aurelium Episcop.*, in illa populi vita magis exemplo, quam severa castigatione esse tollenda. «Comensationes et ebrietates, ait, ita concessæ et licite pulantur, ut in honorem etiam B. martyrum non solum per dies solemnes (quod ipsum quæ non legendum videat, qui hæc non carnis oculis inspicit), sed etiam quotidie celebrentur.» Et post pauca: «Non ergo aspere, quantum existimo, non duriter, non modo imperioso ista tolluntur, sed magis docendo quam jubendo, magis monendo quam minando. Sic enim agendum est eum multitudinem. Severitas autem exercenda est in peccato paucorum. Et si quid minamur, eum dolore fiat, de Scripturis cominando vindictam futuram; ne nos ipsi in nostra potestate, sed Deus in nostro sermone timeatur. Itaque prius movebuntur spirituales, aut spiritualibus proximi,

quorum auctoritate et lenissimis quidem, sed instantissimis admonitionibus, cetera multitudo rangatur.» Hæc de causa cepit Jesus facere, deinde docere. Nam, ut ait S. Hieronymus epist. 16 ad *Principem*: «Erobescit quamvis præclara doctrina, quam propria reprehendit conscientia. Frustra ejus lingua prædicat pauperatam, et docet eleemosynas, qui Crassi divitiis tumet: villi operatus pallio, pugnat contra tineas vestium sericarum.»

10. QUIS ENIM DESPEXIT DIES PARVOS? — Nulli dies naturales sunt parvi: omnes enim sunt æque magni, puta 24 horarum. Dicuntur tamen alii magni, alii parvi metonymice: magni, in quibus magna geruntur vel contingunt; parvi, in quibus parva. Sic *Osce* cap. I, 41, «magnum diem Jezrahel» vocat diem incarnationis et redemptionis Christi, quo ipse collecturus erat Jezrahel, id est semen Dei, puta populum fidelem tam ex gentibus, quam ex Judæis in suam Ecclesiam. Vide ibi dicta. Ex adverso dies quibus cooperant jaci templi fundamenta, hoc loco vocantur parvi, ob exilia templi initia, quæ tam tenuia erant, ut qui viderant magnificentiam templi Salomonis, restarent, quasi desperantes templum illud posse restaurari, aut ad culmen pristinamque magnificentiam perduci. Id patet ex Aggeo, qui coævus et adiutor fuit Zacharie in urgenda templi fabrica, ac proinde ejusdem est interpres, et, ut ita dicam, paraphrastes. Aggeus enim capite II, 4: «Quis, inquit, in vobis est derelictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima? et quid vos videtis hanc nunc? nunquid non ita est, quasi non sit in oculis vestris?» Quocirca eos consolans et animans promittit vers. 10, dicens: «Magna erit gloria domus istius novissime plus quam prima.» Id secundo patet ex textu hebræo, qui ad verbum habet: *Quis spernit diem* קטנות *ketanot*, id est *parvarum*, hoc est parvorum, scilicet initorum et fundamentorum templi: Hebræi enim utuntur genere feminino pro neutro quo caret. Marina: *Quis spernit dies parvarum acclamationum fundamentis templi?* Arias: *Quis despectit diem parvitatibus?* Alii, *exiguatibus;* Pagninus: *Quis despectit diem parvarum consolationum?* Clare Chaldeus: *Quis est iste qui contempnit diem hunc, eo quod edificatum sit exiguum?* Nonne convetur et lætabitur, quando viderit lapidem perpendiculari (ad dimittendam, prosequendam et perficiendam fabricam) in manu Zorobabel? Dies ergo hi parvi vocantur, tum ob parva templi initia, tum parvi, id est exigui momenti; viles et despecti præ diebus magnis et magnificis, quibus Salomon edificavit templum primum. Unde Arabicus verit: *Quis est qui deridebit te* (o Zorobabel) *in diebus tuis?*

Secundo, dies parvi accipi possunt pauci: nam paucio tempore perfectum est hoc posterius templum. Cepit enim fabricari anno secundo Darii, et perfectum est anno sexto ejusdem. Unde Ru-

Vers. 10. Dies parvi, qui?

Responsio prima.

Secunda.

perius sic explicat: Quis despiciat parvum hoc tempus? imo vero quis tantam velocitatem tam exigui temporis, quo consummatum est templum, non accipiat pro argumento et experimento quod Dominus miserit me ad vos, quodque ipse hujus velocitatis æque ac fabricæ sit auctor et consummator? Sic Jacob, interrogatus a Pharaone quot esset annorum, respondit: «Dies peregrinationis mee centum triginta annorum, parvi et mali,» id est pauci et miseri, *Genes. XLVII, 9.*

Tertio. Theodoretus sic explicat, quasi dicat: Ego desepxi Jerusalem in multis dies, et ad 70 annos vastitatis et captivitatis eam condemnavi; pari modo mihi nunc perfacile est paucis diebus eam restaurare, et ad pristinam gloriam reducere.

Quarto. Ribera per dies parvos accipit regnum Antichristi: ille enim regnabit et opprimet Ecclesiam per dies paucos, puta per tres annos cum dimidio, ut sensus sit, *q. d.* Tempore Antichristi fideles videntur eum pessumdare Ecclesiam, ac Judæos illum reciperi pro Messia, putabunt esse actum de eorum salute. Videbunt enim Deum qui magna pro iis quondam operatus est, jam parva pro iis operari, eosque quasi negligere et despiciere. Verum hic sensus non est literalis, sed mysticus.

Allegorice, dies parvi vocantur dies pauci et humiles Christi, inquit Emmanuel. Sicut enim Zorobabel a parvis fundamentis inchoavit fabricam templi, ita et Christus fabricam Ecclesie. Natus est enim parvulus in stabulo ex paupere matre. Quis enim videns non desepxit? Quis credidit quod parvulus ille cresceret in tantam Ecclesiam, que totum complecteretur orbem? Rursum parvus fuit, id est abjectus, quia fabrilem exercuit, latitudo usque ad annum trigessimum: tunc vero per paucos dies, puta per tres annos, prædicavit, et paucos eosque rudes habuit discipulos et apostolos. Unde despiciebant eum Judæi et scribe, dicentes, *Marc. VI, 3:* «Nonne hic est faber, filius Mariæ, frater Jacobi,» etc.? Hinc Isaia de eo dicit *cap. LII, 2:* «Ascendet sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra sitiienti.» Porro hæc dies parvos, eorumque magna incrementa ostendit rursum in fine mundi, quando per Eliam et Henoch, qui diebus 1260 duntaxat, ut patet *Apoc. XI, 3,* hoc est, tres annos cum dimidio prædicabunt, Judæos convertet, et debellabit Antichristum cum suis asselis, ultimamque Ecclesie sue manum et culmen imponet.

Moraliter. discite hic a Zorobabele, et magis a Christo, res magnas a parvis initiis exordium capere, Deumque magna a parvis ordiri, ut ostendat suam potentiam et magnificentiam, juxta illud *Job. VII, 6:* «Si mundus est rectus inaccesseris, statim evigilabit ad te, et pacatum reddet habitaculum justitiæ tue: in tantum, ut, si priora tua fuerint parva, et novissima tua multiplicentur nimis. Et Dominus benedixit novissimis Job magis quam principio ejus. Et facta sunt ei quatuordecim millia ovium, et sex millia camelorum, et

mille jura boum, et mille asina,» *Job XLII, 12.* Vidit id per umbram Plinius, lib. XV, cap. XIV, dum ait: «Nihil tam parvum est, quod non gloriam et utilitatem parere possit.» Et Poeta:

Vilior haud pars est alicui, nec dignior unquam:
Ergo etiam parvis gratia magna datur.

Pittacus, unus e septem sapientibus, cum ei Mitylene multa millia jugerum agri muneri darent: «Nolite (rogo vos), ait, mihi dare quod multi videant, plures etiam concupiscant. Quare ex istis nolo amplius quam centum jugera, que et meam animi æqualem, et vestram voluntatem indicent. Nam parva munera, divina locupletia, non propria esse consueverunt.» Ita Æmilius Probus lib. *De Viris illust.*, in *Thrasibulo.*

Scriptis *De Triplici minimo* opusculum Jordanes Brunus, ubi lib. I, cap. II, mathematicæ demonstrat minimum esse tum numerorum, tum magnitudinum, tum elementorum corporumque omnium basin et substantiam; atque hæc de minimo dat paradoxa, imo axiomata: «Minimum substantia rerum est; quia maxima quæque ex minimo, in minimo, ad minimum sunt, per minimumque. Maximum non est aliud quam minimum iteratum et multiplicatum,» uti numerus non est aliud quam unitas multiplicata. «Tolle ergo undique minimum, ubique nihil erit. Et monadæ incipit omnis numerus crescere, et in monadæ desinit. Aufer undique monadæ, nusquam erit numerus, nihil numerabile, nullus numerator. Sic ergo monas est essentialis numeri, punctum lineæ, momentum temporis, atomus corporis et compositi. Nativitas est expansio monadis, et centri vita est consistentia sphaeræ; mors est contractio in centrum. Ex minimo incipit et crescit omnis magnitudo, eademque rursum in minimum extenuatur et desinit.» Qui ergo ad magna contendit, a parvis incipiat. Præclare S. Augustinus, *serm. 10 De Verb. Dom.:* «Magnus, ait, esse vis? a minimo incipere. Cogitas magnam fabricam construere celsitudinis? de fundamento prius cogita humilitatis. Et quantam quisque vult et disponit superimponere molem edifici, quanto erit majus edificium, tanto altius fodi fundamentum?»

Huc facit insigne documentum P. Cornelii Vischævi viri religiosi, quod ex diario P. Ledesma recenset noster P. Sachinus tom. II *Hist. Societ. lib. III,* anno Domini 1559, num. 36: «Ad sanctæ humilitatis commendationem, inquit, dicebat gaudere Deum res ex nihilo facere, quod is modus infinite ejus virtutis proprius sit, et clarior eam prodatur. Ut igitur hanc rerum universitatem et pulcherrimam speciem ex nihilo procreavit, ita in animis hominum mundum ornatumque virtutum ex nihilo, id est ex humilitate, qua suum quisque nihilum proleat, effecere; superhos infinis tentationibus subjacere, quod id Deus permittat, ut diffidere sibi discant. Perinde enim Deum facere, atque magnanimus rex, qui quam-

ditio fidem sibi hostem videt, oppugnare non cessat; prostrato vero cadentique ac manus danti clementer ignoscit. Vis ergo esse magnus? parvus esto. Postulas aliquid a Deo? coram eo te annihilata. Ita B. Teresia: Receptura, inquit, a Deo gratiam aliquam singularem, soleo prius annihilari, puta in meum nihilum deduci, ut videar mihi nihil esse, nihil posse, ut refert P. Franciscus Ribera in ejus Vita.

Exemplum. Hujus rei illustre exemplum et speculum dedit S. Franciscus, qui abjectus et humilis tantum fecit, imo tot tantisque fundavit Ordines virorum et feminarum, ut omnes alios numero longe superent. Unde ipse hæc erat simplex oratio: «Domine, custodi tamen donum in me, quia ego ejus sum latro, dum tibi ejus gloriam suffuro, eamque mihi adscribo.» Ita S. Bonaventura in ejus Vita. Sic Denis Josephum et carcere exivit ad principatum Ægypti; Gedeonem ex area evocavit ad ducatum Israël; Davidem ab ovibus, Saulem ab asinis eleavit ad regnum. Sic a piscatione et retibus S. Petrum, Jacobum, Joannem, etc., vocavit ad apostolatam. Plura exempla eorum qui ab imo ad summum imperii culmen proventi sunt, recensit *Gen. XXXVII,* in fine capituli. Qui ergo doctrine, concionum, laborum suorum exita videt principia, paucos auditores, tenuem fructum, ne cadat animo. Nam

debile principium melior fortuna sequetur.

Imo ex hoc conjiciat magnam quandoque se collecturum messem, si in opere constet et perseveret. Hic enim est mos Dei, ut per humilia nos ducat ad excelsa. Id quisque in se experitur. Narrat *Annales Hispaniæ*, et ex iis Ambrosius *Moral. lib. IX, cap. VII,* et noster Ribadeneira, in *Vita S. Jacobi*, eum in Hispania novem tantum incolas convertisse ad Christum: qua de causa cum doleret, sequæ orationem daret Casaraugustæ, apparuit ei B. Virgo columnæ insidens (quæ adhuc vivebat, sed in Oriente) choro angelorum suavissime canentium stipata, consolans eum dicensque: «Hoc in loco ædificabis ecclesiam, eamque meo nomine insignies; quia hæc Hispania pars mihi erit devotissima, et ex nunc eam in meam protectionem recipio.» Paruit Apostolus, et ædificavit sacellum, quod etiamnum S. Mariæ in columna nuncupatur: atque exinde per novem hosce ejus discipulos secuta est totius Hispania conversio, illaque religionis flos, decor et robur, ut jure reges Hispaniæ Catholici cognominentur.

Denique hæc de causa Deus eximios viros quos ad magna destinabat, corpore parvos formavit, ut ea parvitate eos semper humilitatis admoneret. «S. Chrysostomus fuit corporis speciei et statura parva, caput grande humeri sustentabant, tenuissimus ipse ac macie summa confectus, pallidissima facie, cævis luminibus atque inhorrentum recentibus; cæteris corporis et oris lineamentis mæstum quid præferebat, eum extenuata, sed

lata et magna esset fronte, rugis undique sulcata, magnis auribus, mento pusillo. Vixit annos 63, in episcopatu sex.» Ita ex *Mensis Græcorum* noster Raderus in *Veridario Sanctorum*, die 30 Januarii. Ibidem ex *isdem* de S. Nazianzeno sic scribit: «Gregorius ille Theologus statura mediocri erat, gratulæ magis brevitate, subpallidus, naso simo, rectis supercillis, vultu placido et modesto, oculorum aliero, dextro, inquam, tristori, quem et cieatrix in hircu contrahebat, decenti capitis calvitie. De quo hæc jure dici potest: Si statua figura humana efformanda esset ex omnibus ac singulis virtutibus conflata, talem in hoc eximio Gregorio effulsisse, qui vite splendore laudatissimum quemque superaret. Vixit ultra annum octogesimum, in episcopatu duodenos.» S. Paulus uti nomine, ita re fuit parvus: «Triobolitas est, inquit S. Chrysostomus, et celos transcendit.» S. Hieronymus parvo fuisse corpore scribit noster Ribadeneira in ejus Vita: atque hinc forte illi tanta mentis acretio! S. Constantius Mansionarius ex parvitate corporis doctum sumpsit humilitatis, et virtutis adeo illustris, ut et miracula pararet, atque aqua quasi oleo ardentem in Ecclesia lucernam aleret, ut narrat S. Gregorius lib. I *Dialog. cap. V.* S. Antoninus archiepiscopus Florentinus adeo pusillus fuit, ut cum ei nomen esset Antonius, diminutive vocatum sit Antoninus; is tamen monstrum fuit memoria, æque ac doctrinæ et sanctitatis. Cum enim tredecim tantum esset annorum, totum jus Canonum memoriter calluit. S. Cæcilia et S. Agnes parva existierunt, ut ex reliquiis et ossibus earum parvis nuper repertis, liquido se cognovisse mihi asseruerunt viri graves, lique lætes oculati. At quantis in iis fuit animus, quanta virtus!

Symbolice S. Hieronymus, quem sequuntur Remigius, Haymo et Dionysius, sic exponit: «Quis, inquit, idem est quod rarus, *q. d.* Rarus est qui dies parvos hujus sæculi despiciat, et regiam potestatem putat esse nihil. Quando viderimus potentes sæculi fulgere auro, purpura gemmisque rutilare, circumdari exerciti, dicamus in nobis: Quis, putas, despiciet dies parvos? Qui ergo desepxerit dies parvos, ex eo quod despiciant regale fastigium, lætabitur et videbitur auxilium Salvatoris, qui de Zorobabel stirpe promittitur, et propter fortunam lapis appellatur. Hoc autem refert ad regiam potestatem, ut commoneat Zorobabel, et Jesum, et populum Dei, nequaquam adversarios timere prohibentes, sed audire Dominum cohortantem,» *q. d.* Ne timeas, o Zorobabel, Samaritas, Sanaballat, ipsosque monarchas Persarum, qui fabricam templi prohibere possunt, vel etiam volunt. Nam omnes parvi sunt et infirmi, ac parvo tempore regnant, si cum Deo omnipotente et æterno comparetur. Sic ait *Psalm. XLVIII, 17:* «Ne timearis cum dives factus fuerit homo: et cum multiplicata fuerit gloria domus ejus. Quoniam cum in-

Et Nazianzenus.

Et S. Paulus et S. Hieronymus.

S. Chrysostomus fuit parvus.

lerierit, non sumet omnia : neque descendet cum eo gloria ejus. » Et Psalm. xxxvi, 33 : « Vidi impium superexaltatum, et elevatum sicut cedros Libani. Et transivi, et ecce non erat : et quesivi eum, et non est inventus locus ejus. » Et Job xxiv, 24 : « Elevati sunt ad modicum, et non subsistent, etc., et sicut summitates spicarum conferentur. »

Et LETABUNTUR, — g. d. Nolite, o Judaei, despiciere dies parvos, quibus parva jaciuntur templi fundamenta : mox enim letabimini, cum videbitis lapidem stanneum in manu Zorobabel, quo ad perpendicularium iis inaedificabit parietes, eaque in magnam fabricam extendet, cui tandem culmen imponet. Ita Chaldaeus et alii.

LAPIDEM STANNEUM. — Chaldaeus, lapidem perpendiculari; solet enim lapis e stanno, vel plumbo, ob pondus et gravitatem alligari perpendiculari, ut ejus funiculum recte distendat ad mensurandas areas aedificii, ut uterque ejus paries utrinque aequae distet a centro terre, ne si unus magis ad illud inclinet, eo ruat, alterumque secum in ruinam trahat, ut dixi cap. i, 16. Sensus ergo est, g. d. Magna erit laetitia, cum Zorobabel ad perpendicularium aedificabit et consummabit templum, juxta illud quod dixit cap. i, 16 : « Et perpendicularium extendetur super Jerusalem. » Hoc autem propedem fiet, quia perpendicularium in manu habet Zorobabel, quasi jam parans progredi in fabrica, eamque dimetiri, ut juxta dimensum illico parietes erigat. Pro stanneum hebraice est כִּבְדִּי *bedi*, id est separationis, per quem Arias accipit lapidem separatum et eximium, qui poni solet in culmine. Verum Septuaginta, Chaldaeus, Noster, Vatablus, Pagninus et alii vertunt, lapidem stanneum, vel lapidem perpendiculari: stannum enim dicitur hebraice *bedi*, eo quod in fornace vi ignis purgetur, et primo fluat de argento, uti mox dicam ex Plinio.

Allegorice est S. Hieronymus, qui est in manu, id est potestate, Zorobabel, quia ejus filius et ex eo prognatus, idque primo, « eo quod sit murus, inquit S. Hieronymus, et fortitudo roburque credentium. Sicut enim stannum ab igne alia metalla defendit, et cum sit natura aes ferrumque durissimum, si absque stanno fuerit, uritur et crematur : sic omnis angelorum et hominum fortitudo, si non haberit auxilium Salvatoris, imbecilla probatur et fragilis. » Secundo, « lapis iste הַבְּדִיל *habbedil* scribitur, id est stanneus, id est separans et discernens (radix enim בָּדַל *badil* significat separare et discernere), ut quomodo stannum mixta et adulterata inter se per ignem metalla dissociat; ita Dominus verus probator et purgator, ab auro et argento honorum operum aes viliorum plumbumque secerant, ut purum aurum remaneat et argentum. Aliis verbis אֲנִי הָאֵלֶּיךָ *iste* et separatio in Evangelio scribitur : Cujus ventilabrum in manu ejus, et ipse purgabit aream, et separabit paleas a tritico, » Luc. iii. Iteque S. Hiero-

nymus. Ita separabit Christus justos et electos, reprobis, quasi oves ab haedis in die judicii, Matth. xxv. Ita tropologicae, Deus suis fidelibus in igne tribulationis quasi stannum se admisceat, ne ab igne exurantur, sed tantum purgantur, dicantque cum S. Job, cap. xxiii, 10 : « Probativ me quasi aurum, quod per ignem transi. » Et cum Psalte : « Transivimus per ignem et aquam, et eduxisti nos in refrigerium. »

Tertio, Arias et Ribera : Christus, inquit, est Tertius lapis stanneus, quia rejectus et reprobatus a Judaeis, uti stannum secerantur ab argento; sed a Deo factus est in caput anguli. Verum lapis hic stanneus non est fundamentalis, nec pars fabricae, sed ejus perpendicularium et norma.

Quarto ergo aptius, lapis hic in manu Zorobabelis, id est Christi, est ejus lex, Evangelium et doctrina, quam verbo, et magis vita expressit. Haec enim est perpendicularium, regula et norma omnis virtutis et perfectionis; unde juxta eam fabricam sanctitatis in anima exedificare debemus, et quo magis ad eam accedimus, eo fabrica erit perfectior; quantum vero ab ea recedimus, tantum a sanctitate elongamur.

Quinto, tres stanni analogias affert Nicetas in orat. 44 Nazianzeni. Prima est : « Dicunt, inquit, stannum ex aere et plumbo commixtum ac temperatum esse : qua de causa nec duritiae omnino est expers, nec rursus mollietatem omnem respuit. Simili modo Emmanuel ex firmissima et infrangibili divinitate, atque ex molli, et, ut ita dicam, affectibus obnoxia humanitate compositus est. »

Secunda : « Stannum sive plumbum ad purgationem alterius materiae, quae igne indiget, necessario assumitur, ac praesertim ab iis qui ex argento opus aliquod efficiunt. Stanno itaque sive plumbo assimilatur Christus, utpote sordes spirituales colligefaciens ac purgans. » Hoc de plumbo verum esse, non de stanno, plures praestantes aurifices Romae a me hac de re consulti asseveraverunt; plumbo enim expurgari aurum et argentum, non stanno, imo, si quid adsit stanni, perdifficile esse expurgationem. Tertia : « Stannum res inter se distractas connectit, utpote quod glutinandi vim habet. Tale autem quiddam in nobis Christus praestitit : siquidem illud verbum est, quod in unum hominem duos populos creat, et quasi conflat. Duae haec priores analogiae pene ad verbum habet hic Cyrillus, ex quo eas sumpsit Nicetas. Addit Cyrillus : « Admanentem, inquit, quem nulla materia potest vincere, frangit plumbum; sic Christus summe potens et bonus Satanam tanquam adamantem frangit, de quo scriptum est : « Cujus cor nitescit instar lapidis. » Ita ipse. Verum aurifices et confabulatores constanter negant plumbo frangi adamantem. Ubi advertit Cyrillus et Nicetas stannum et plumbum pro ejusdem naturae et conditionis metallo sumere; stannum enim videtur esse plumbum nobilius, plumbum vero videtur esse

Quinto, stannum, tr. s. purgationes.

stannum deterius : unde etiamnum qui vendunt lanceas stanneas, subinde eas plumbo adulterant, et plumbeas vendunt pro stanneis. Porro ex hisce stanni conditionibus discant Zorobabeles, id est principes, iudices, syndici et visitatores, quales esse debeant. Quibus adde quod scribit Plinius lib. XXXIV, cap. xvii : « Stannum, inquit, illiunt aeneis vasis saporem gratiorem facit, et compositis aeruginis virus, mirumque pondus non auget; » atque haec ob causas pleraeque gentes praeferunt et conant in lancibus et vasis stanneis. Ita princeps suis sit stanneus, id est sapiens et gratus, ut virus scelerum amoveat, et officina tributorum non augeat, nec fiscum ex damnatorum opibus locupletare satagat.

Symbolice, Q. Julius Hilarion in Chronologia, quae exstat tom. III Biblioth. SS. Patrum, docet globum illum, qui in manu imperatorum pingitur cum eorum eadem infixa, quo significatur orbis dominium, a drombratum fuisse hoc « stanneo lapide, quem Zorobabel dux populi Israel manu circumferebat, » hoc est, inquit Hilarion, « populum, » quasi globus hic populum orbis conglobatum sub uno imperatore representet. Verum hic lapis stanneus non tam fuit globus, quam perpendicularium, uti jam dixi.

Amagotice Rupertus : Lapis stanneus, inquit, est humanitas Christi, qui ante passionem a Judaeis instar stanni despecta fuit et abjecta, sed post eam per resurrectionem facta est argentea, imo aurea, hoc est augusta et gloriosa. Huic significationi favet quod scribit Plinius lib. XXXIV, cap. xvi, saepe ex eadem vena prodire, primo stannum, deinde argentum, tertio plumbum : « Ejus, inquit, qui primus fluit in fornacibus liquor, stannum appellatur : qui secundus, argentum, quod remansit in fornacibus, galena, quae postea est tertia addita vena. Haec rursus conflata dat nigrum plumbum, deductis partibus duabus. »

SEPTEM ISTI OCULI. — Querens primo, quoniam et ubi sunt hi oculi? Ribera et alii nonnulli censent eos fuisse in lapide stanneo, de quo immediate praecessit. Similiter enim cap. iii, 9. Propheta vidit oculos in lapide coram Jesu, uti hic eos vidit in lapide, quem manu tenebat Zorobabel. Unde quis suspicari posset lapidem stanneum non fuisse plumbetum, vel stanneum perpendiculari ad dimetiendam fabricam : nec enim in eo utpote exiguo collocari poterant septem oculi, sed fuisse lapidem illustrem et fulgidum, cui insuperator titulus, auctor, annus, dies et mensis consummatum fabricae (uti in nonnullis palatii laminae plumbeis vel stanneis ea et similia incisiva videmus), idque hebraice vocari כִּבְדִּי *bedi*, id est, separatum « reliquis, quasi eximium, ut censuit Arias. Aut certe dicere quis possit, oculos hos fuisse in lapide non stanneo, sed primario, id quo vers. 7; quia ipsi discurrunt undique, ut eurent Ecclesiam in hoc lapide solidari et crescere. Atamen verius videtur hos

Septem oculi, qui et ubi?

oculos fuisse in candelabro, nimirum fuisse septem calamorum candelabri officina, in culmine eorum exstantia, quae oculorum speciem habebant, quaeque per septem lucernas lucentes sibi insistentes et velut inoculatas, quasi oculi videre, resque vicinas illuminare et visibiles facere videbantur. Probatur id primo, quia visio tota hujus capituli est de candelabro, ejusque specibus; ergo oculi hi sunt candelabri, non lapidis, praesertim quia lapidem nullum hic vidit Zacharias, sed tantum promissi eum audivit, quod nimirum futurus esset in manu Zorobabel, quomodo ipse fabricam templi erat instauraturus (1).

Secundo, quia lucernas et infusoria, imo et candelabrum hactenus non explicavit angelus. Hic ergo ea explicat, dicens ea esse septem oculos, « qui discurrant » per « universam terram, » ac consequenter hoc ipso simul explicat ipsum candelabrum, nimirum ipsum representare Deum et Christum, puta providentiam divinam omnia circumlastrantem, dirigentem et gubernantem, quae provisura erat et curatura fabricam templi, per septem hasce lucernas lucidas ut oculos, id est angelos. Unde Syrus et Arabicus vertunt : Isti sunt septem oculi Domini, qui intuentur universam terram.

Tertio, quia Zacharias quasi jam intelligens mysterium candelabri et lucernarum, subiungit petiitque de olivis, quae sola in eo explicandae supererant, dicens : « Quid sunt duae olivae ad dexteram candelabri, et ad sinistram ejus? » g. d. Jam ex te audivi quid significant lucernae, et consequenter ipsum candelabrum; restat ut explices quid portendant binae olivae, utrinque ad candelabrum positae.

Quarto, quia in hisce verbis, « septem isti oculi, » etc. incipit nova periodus : ergo isti oculi non sunt lapidis, de quo multo ante actum est vers. 7, sed candelabri, cujus idea toto cap. describitur. Unde pronomen isti videtur demonstrare oculos, qui erant in infusoriis, puta in summis officinis calamorum et lucernis. Hos enim, non alios, videbat, et demonstrare poterat Zacharias.

Quinto, quia hic alludens S. Joannes, vidit septem angelos primarios representari, primo, per septem lampadas, Apoc. iv. 5 : « Septem lampades, inquit, ardentes ante thronum, qui sunt septem spiritus Dei; » deinde per septem Agai oculos, « qui sunt septem spiritus Dei, missi in omnem terram, » Apoc. v. 6. Utrinque enim hoc symbolum videtur S. Joannes accepisse a Zacharia hoc loco, et cap. iii. 9. Nec enim alius Propheta horum meminit. Rursum Apoc. i. 16, dicitur quod Christus « in dextera sua habebat stellam septem, » quas explicans vers. 20 : « Septem stelle, autem, angeli sunt septem Ecclesiarum. » Sicut ergo angeli

Erant officina candelabri.

(1) Atque haec sententia omnibus aliis praefata videtur; nam angelus explicat Prophetam praesentem visionem candelabri diversam proferens ab illa cap. iii, 9, descriptam.

ibidem stellis, ita hic lucernas, quasi oculis comparantur: stellae enim sunt quasi lucernae et oculi oculi.

Queres secundo, quid hi septem oculi, id est lucernae, significant? Respondeo: significant septem angelos primarios, qui sunt administri et executores divinae providentiae, cuius symbolum est candelabrum, quod circumstant et jugiter intuentur. Hinc vocantur oculi utpote pervigiles, ut dixi cap. III, 9, et lucernae, sive lampades; tum quia lumen, id est scientiam suam, vigilantiam et perspicaciam a lampade, id est a Deo et Christo hauriunt; tum quia Ecclesiam et fideles lumine divinae cognitionis illuminant, et amore celesti inflammant: haec de causa « discurrunt in universam terram, » hi septem oculi, id est hi septem angeli per septem oculos significati. Vide dicta Apoc. IV, 5. « Oculus enim iustitiae est servator, et custos corporis, » ait Diodorus lib. III *Histor.* Unde leo qui est rex animalium oculis semper excubat. Unde cum dormit, eos non claudit, sed apertos tenet. Hinc S. Epiphanius in *Phylos.* agens de catulo leonis: « Cum dormit, inquit, vigilat ejus oculi, ita ut venatorem a septem stadiis praesentiat. » Ex significatione horum septem oculorum, id est lucernarum, discimus quid significet ipsum candelabrum, nimirum Deum, Deique omnipotentiam et providentiam. Ab ea enim sola lumen suum hauriunt septem lucernae, id est angeli. Cum ergo ex Zacharia constet lucernas esse angelos, consequenter constat lampadem esse Deum, Deique providentiam: illius enim administri sunt angeli, qui proinde ab eo missi discurrunt in universam terram, ut ait Zacharias. Quocirca S. Bernardus, in *Lament. B. Virginis Mariae*. loquens de Deo Deique Filio: « O, inquit, immarcescibilis decor Dei excelsi, et purissima claritas lucis aeternae; vitae omnem vitam vivificans; lux omne lumen illuminans, et conservans in aeterno splendore. Mille millena lumina fulgurantia ante thronum divinitatis tuae a primo diluulo. » Quia enim « Deus noster ignis consumens est, » ut ex Mose ait Apostolus, *Hebr.* XI, 29; ipse enim est ignea et ardentissima charitas, de qua *Cant.* VII, 6: « Fortis est sicut mors dilectio, dura sicut infernus emulatio: lampades ejus, lampades ignis atque flammarum; » hinc iure et preferuntur lampades, ignis, fulgura et stella, quae angelorum Deo astantium et ministrantium sunt symbola, juxta illud *Psal.* CIII, 4, et *Hebr.* I, 7: « Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis. » Haec enim omnia ignis increati et immensi, puta divinitatis, sunt scintillae et indices. Quocirca sacrosanctae Eucharistiae, quasi Deo, facies et tectae preferuntur, atque ante herothecas ejus jugiter ardent lampades. Damnavit et risit olim Vigilantius heresiarcha lampades per diem in ecclesia accendi solitas; in quem jure S. Hieronymus lib. *Contra Vigilantium*: « Tu, inquit, vigilans dormis, et dor-

miens scribis, et proponis mihi librum apocryphum, qui sub nomine Esdrae a similibus tui legitur, ubi scriptum est, quod post mortem nullus pro aliis audeat deprecari: quem ego librum nunquam legi. Quid enim necesse est in manus sumere quod Ecclesia non recipit? » Hinc rursum de stellis (quos ignes animatos esse anima intelligentiarum, sive angelorum olim censuerunt philosophi) quasi Deo summo praelucens, ita canit Poeta:

Vos aeterni ignes, et non violabile nomen
Testor.

Et de fulguribus quasi Dei praenuntius ita scribit *Job* XXVIII, 35: « Numquid mittes fulgura, et tibus et reverentia dicent tibi: Adsumus? » Denique de quovis Cherubinis stipatoribus curus divini ait Ezechiel cap. I, 14: « Ibant, et revertebantur in similitudinem fulguris coruscantis. » Haec de causa olim regibus, qui sunt dii quidam terrestres, praesertim apud Persas, Aethiopes, Chaldaeos et Assyrios, lampades vel faeces praelucebant, ut ostendi *Jerem.* I, 13. Sic de Julio Caesare Suetonius in ejus Vita, cap. XXVII, ait: « Ascenditque Capitolium ad lumina, quadraginta elephantis dextra atque sinistra Lynchos gestantibus. » Et Herodianus lib. I *De Martia*: « Praeter ignem, ait, omnes honores velut Augustae ei tribuerunt. » Et de Helioabalo: « Discurrent eam cum fabricibus utriusque populo. » Et de Gordiano: « Ignis de more praeferebatur. » Et de Constantino Magno, Romae Christi fidem et legem publico edicto sanciente ex *Actis S. Sylvestri*, sic scribit Baronius anno Christi 324: « Revertente Augusto ad palatium tota civitas cereis lampadibus repleta, coronata (vel, ut alii legunt, comitata) est. » Sic et caeteris imperatoribus Romanis et Constantinopolitanis olim prelati sunt ignis. Quin et patriarchas praebat lampadarii, qui in liturgiis et processionibus lampadem ante ipsos Ecclesiae principes gestabant. Notat Balsamon prelati imperatori faeces corona aurata gemina fuisse insignitas, cum imperatrici et patriarchae lampades una tantum essent redimita. Hic ritus demonstrabat reges fulgore dignitatis, sapientiae et providentiae conspicuos esse, eosque instar ignis omnia permeare, et vitalem spiritum suis popularibus impertiri. Ita Nicolaus Causinus lib. I *Parallel. histor.* cap. XXI. Ignis enim est sapientia, in quo est splendor et calor: hoc accendit, illo illuminat. Providentiae ergo symbolum est lampas et flamma. Unde Poeta:

Ne forte in tenebris offensus, sit tibi summi
Flamma iter ostendens, provida cura Deum.

Hinc et vigilantia in emblematis pingitur quasi matrona, dextra tenens librum, sinistra virgum cum lucerna accensa: astat ei grus, altero dem elevato sustinens lapidem.

41. ET RESPONDI, — g. d. Dictis angeli quibus Vers. 11.

candelabrum ejusque oculos, id est lucernas; explicavit versus praecedentibus, subjecti aliam, non reponitionem (nihil enim ex me quasiavit angelus), sed interrogationem, quid sibi vellent duae olivae utriusque candelabrum stipantes; hoc enim solum ex candelabro exponendum restabat. Sic respondere saepe alibi sumitur pro incipere loqui, et inchoare sermonem, ut *Matth.* XI, 25: « In illo tempore respondens Jesus dixit: Confiteor tibi, Pater Domine oculi et terrae. » Porro « duae olivae » sunt « duae spicae olivarum, » de quibus vers. 12.

42. ET RESPONDI (id est interrogavi) secundo. — Quomodo angelus taceret, et tardaret respondere ad questionem Zachariae interrogantis: « Quid sunt duae olivae istae ad dexteram candelabri, et ad sinistram ejus? » Idque ad hoc, ut in ipso acceret desiderium interrogandi, et cognoscendi haec symbola, Zacharias ea pernosendi ex angeli silentio avidior effectus, et interrogacionem iterat, sed aliis verbis, aliaque periphrasi, quae plenius rem interrogatam circumscribit et exprimit: « Quid, inquit, sunt duae spicae olivarum, quae sunt juxta duo rostra aurea? » quae scilicet sunt ad dextram candelabri et ad sinistram ejus, uti in priore interrogacione dixi (1).

Duae spicae olivarum. — Spicae vocat arbores, vel, ut Septuaginta, Syrus et Arabicus, ramos, qui pleni erant olivis, sicut spicae plene sunt granis; olivae enim parvae, quales habemus Romae, sunt instar granorum; unde olea, praesertim nascentes et graciles, videntur esse instar spicarum. Est catachresis, vel metaphora, inquit S. Hieronymus, « quod in morem spicarum rectae sint arbores; et quasi spicae aristis, sic istae vallo quodam ramorum atque foliorum lectae sunt, et in sublime surgentes. » Sic et Vatablus haccas olivarum, inquit, comparat granis, et ramum culmo. Hinc patet has olivas non fuisse sculptas in candelabro.

(1) De toto visis ipsi objecto, vers. 2 et 3, vates quidem interrogaverat jam supra vers. 4, generatim interrogans: *Quid sunt istae?* Angelus vero illum ab eo versus usque ad vers. 10, non edocuerat nisi de significatione candelabri vel potius lucernarum (vers. 2). Restabat igitur interpretatio olivarum (vers. 3), quam nunc posuit vates (vers. 11). Sed vix facta interrogacione, oculis deo conjunctis in oleas, observat antea minus accurate observatas duas olearum frondes lecythi cantharos attingentes utriusque, hisque praecipuum quod spectaret in oleis contineri nascentes, iterata questione quid spectantur duabus istis frondibus exprimitur jam interrogat. Recte quidem Hitzigius, pergit Maurer, « differunt inter se oleae et frondes, » (de quo nemo sanus dubitabit) alioquin repetita interrogacionis nulla idonea ratio esset. Sed putat Maurer egregie falli Hitzigium, in eo quod ex ea repetitione colligit, aliud significari oleas, aliud ramum frondibus. Quod cum falsum sit, inquit, vel ex eo cognoscitur, quod non nisi ad posteriorem interrogacionem responderet ab angelo. Aut non nisi ramorum causa ad sunt oleae (quemadmodum lecythos et infundibula ad sunt lucernarum causa), aut, quod praestat, idem utriusque exprimitur, ita tamen ut frondes rem describant accuratius.

bro, ut aliqui censent; sed fuisse arbores, vel ramos olivis plenos, consistentes juxta candelabrum. Significant enim Jesum et Zorobabel, qui pariter assistunt dominatori terrae, ut ejus jussa circa templi fabricam exsequantur, ut explicat angelus.

Quae sunt juxta duo rostra. — Ita et Syrus et Arabicus. Queres, quenam haec rostra? *Primo*, Ribera censet duo rostra fuisse duos uncas, ex quibus suspenderentur infusoria, id est vasa quibus oleum infunderetur in lucernas, et significare duas naturas Christi, divinam et humanam, quae virtute sua sustinent septem infusoria gratiae, id est septem sacramenta, quibus omne suum oleum, id est omnem justitiae vim et vigorem tribuunt. Verum hoc mystificandi vim et vigoralem. Adde infusoria haec non fuisse infundibula a candelabro separata, sed fuisse ipsos septem calamos candelabri concavos, quibus insitebant totidem lucernae, ut dixi vers. 2.

Secundo, a Castro et alii censent haec rostra fuisse fistulas adnecas, in quas ex olivis superio imminutibus distillaret oleum, ut per eas in flueret in lampadem, et ex ea in lucernas, ad fovendum perenne earum lumen.

Probat id primo, ex textu hebraeo, qui ad verbum sic habet: *Quid sunt duae spicae olivarum, quae sunt in manu duarum fistularum aurearum, evocantium ex eis olivis aurum, id est oleum flavum ut aurum?* Ita R. Abraham, R. David, Pagninus, Vatablus et Arias. Pro rostra hebraice שְׁנֵי סוּרְרוֹת *sauerot*, quod Arias latina voce hebraea affini vertit, *cantharos*; Vatablus, *ampullas*; Chaldeus, *lecythos*: in his enim solet excipere oleum. Sic enim habet Chaldeus: *Quid sunt duae spicae olivarum, quae sunt juxta duos lecythos aureos, ex quibus effunditur oleum in lucernas aureas?* Et Septuaginta: *Quid sunt duo rami olivarum, qui in manibus duarum narium aurearum, quae infundunt et retrahunt suffusoria aurea?* Secundo, quia hebraea מְרִיחִים *merichim*, id est evacantes aurum, id est oleum, cum sit masculinum, referendum est ad שְׁנֵי סוּרְרוֹת *scribbale*, id est spicas, non ad femininum *sauerot*, id est rostra. Ex spicis ergo olivarum defluet oleum in rostra, et ex his evacuatibus in lampadem. Verum obstat primo, quod oleum ex olivis non distillat, nisi ille fundantur, vel premantur in prelo: deinde oleum contusum vel pressum solet ex prelo in vasa transferri, ut in eis subsidente amurca purificetur, et sic tandem purificatum per infundibula in lampades infunditur. Hic autem nec prelo, nec vasorum aliorum ulla fit mentio. Secundo, lampas haec ex se plena erat oleo: non ergo accipiebat oleum ex olivis. Repreha est enim Deum, qui ex se omni scientia et gratia est plenus, quam non haurit ab angelis et hominibus, sed ipse omnibus eandem imperat.

Dico ergo haec duo rostra fuisse duas summitates duorum calamorum candelabri, quibus duae

Duo rostra, quae sunt, prima exprimitur.

Secunda.

Tertia genuina.

insistebant lucerne, quarum una erat ad dexteram, altera ad sinistram candelabri. Unde Marinus et alii hebraeorum *santerot*, id est *rostra*, verunt *canales*, vel *fistulas*, uti sunt calami. Hi calami vocantur *rostra*, quia erant adunci uti sunt *rostra* avium. Septuaginta vertunt $\omega\lambda\gamma\epsilon\tau\alpha$; id est *nares*: quia erant iuxta naris sublimatori sursum elatæ. Pyramis enim sublimatoria in qua distillatur aqua, v. g. rosacea, oleum, vinum, etc., que vulgo *lambica*, vel *capello* vocatur, suam habet narem, id est canaliculum aduncum, per quam aqua disillata defluit in vas subiectum. Id ita esse patet ex eo quod Zacharias hic idem dicit, quod paulo ante, sed aliis verbis, et alia periphrasi: loquitur enim de iisdem olivis duabus. Per duo ergo rostra significat duo latera, sive dextram et sinistram candelabri, uti paulo ante dixi: ibi enim consistebant hæc rostra et calami. Ex septem ergo calamis et rostris, duo tantum nominat sita ad dextram et sinistram candelabri, ut utramque per ea indicet, et per hoc significat sita duarum spicarum, sive olearum, nimirum earum unam fuisse positam a dextris candelabri, iuxta calamum ejus dextram, alteram a sinistris, iuxta calamum ejus sinistram. Porro hebraice est, *quæ sunt* בְּיַד הַיְמָנִית *id est in manu*, hoc est ad manum, puta ad latus, *duorum rostrorum*. Quocirca clare et fideliter tam Chaldaeus quam Noster vertunt, *quæ sunt iuxta duo rostra*. Non ergo hæc olivæ fuerunt insertæ rostris, ut in ea distillant oleum, uti auctores secundæ expositionis imaginantur; sed fuerunt iuxta rostra, ita ut ad altitudinem rostrorum assurgerent. Sequitur:

IN QUIBUS (ROSTRIS) SUNT SUFFUSORIA EX AURO. — « Suffusoria, » sive infusoria, ut vocavit vers. 2, erant fistulæ vel canales calamorum, per quas oleum ex lampade infuebat in lucernas, que erant in rostris. Quocirca infusoria hæc, sive fistulæ erant in rostris, quia rostris erant contiguae, vel potius continue, opere tamen fabrilis in torum ita elaboratæ, ut eis insertæ viderentur, uti in candelabris tornatis videmus ramum unum alteri ita connecti, ut ei insertus videatur; esto revera sæpe non sit insertus, sed malleatione deductus et continuus. Hebraice est, מְרִיקִים *merikim* *mealehem zahab*, id est *cuacuatoria ex eis* (rostris supple) *prohibant ex auro*. Unde Arabiceus Alexandrinus vertit: *Prohibebantur extra velamen auri. Evacuatoria* vocat infusoria jam dicta, puta fistulas calamorum concavas, que evacuebant, et sugebant oleum ex lampade, illudque in rostra et lucernas iis insistentes transfundebant. Vox enim *merikim* accipi potest substantive, ut significet evacuatoria, puta infundibula, sive canales jam dictos. Recentiores vero *merikim* accipiunt adjective, vertuntque, *evacuantes ex super se aurum*; Syrus, *fundentes aurum*, id est oleum flavescens et aureus; verum tunc *merikim* refertur non ad *scabbale*, id est spicas

olivarum, quasi illæ distillant oleum, quod ex eis hauserint et evacaverint rostra, uti ipsi volunt, sed ad *santerot*, id est rostra, que *ex supra se*, id est ex lampade altiore sugebant, et evacuebant oleum dandum lucernis, uti jam dixi: licet enim *santerot* sit femininum, *merikim* vero masculinum, tamen cum eo coheret; quia Hebraice crebra est enallage generis, æque ac numeri, ut substantivo feminino attribuantur adjectivum masculinum, et vice versa, uti hic *santerot* femininum connectunt cum masculino סֵנִי *scene*, id est duo: dicendum enim erat סֵנִי סֵנִי *scette* feminine.

13. NEMQUID NESCI? — Exigit angelus a Zacharia humilem confessionem ignorantie, ut ea mereatur et disponat se ad excipiendam Dei revelationem, et mysterii interpretationem. Humilitas enim, humilisque confessio et interrogatio est congrua via ad scientiam, præsertim divinam.

14. ISTI SUNT DUO FILII OLEI. — Addunt aliqui *splendoris*, id est *splendidi*; sed בְּסֵנִי *splendoris* delect Biblia Romana. Jam « filii olei, » id est unctio oleo, sive Christi Domini, significat Jesum filium Josedeæ, qui unctus, id est consecratus erat pontifex; et Zorobabel, qui unctus, id est constitutus erat princeps populi, q. d. Istæ duæ arbores, vel rami pleni olivis ad exprimendum oleum, significant duos summos magistratus, puta principem et pontificem, hi enim solent ungi oleo sancto (et si forte de facto hi duo non fuerint uncti, utpote creati in Babylone et exilio); nimirum Jesus et Zorobabel, qui quasi ministri assistunt Deo dominatori universe terre, quem representat hoc candelabrum, ut ejus decreta exsequantur, eique candelabrum antitypum, id est templum, ædificent, ac populum in rebus tam divinis, quam politicis gubernent, juxta illud, *Psalm.* CXXVII, 3: « Filii tui sicut novellæ olivarum in circuitu mense tue. » Partem enim modo hic Jesus et Zorobabel quasi novellæ olivæ assistunt Deo, quasi parenti suo representato per candelabrum, tum ut eum honorent, eique ministrant; tum ut vicissim ab eo illuminentur et dirigantur: quo significatur quod Deus et Christus peculiari providentia regant duos hos magistratus, puta pontifices et reges sive principes. Ita Hebræi, Theodoretus, Lyranus, Vatablus, Clarus, Mariana et alii. Unde Chaldaeus vertit: *Isti sunt duo filii principum*, ideoque principes. Jesus enim erat filius Josedeæ summi pontificis: Zorobabel erat filius Salathiel, filii Jechonias regis Judæ. *Secundo*, Aquila et Theodotion vertunt: *Isti sunt duo filii splendoris, vel claritatis*, id est splendidi, clari et illustres tum genere, tum principatu, tum moribus et gestis. Sic etiam potest accipi versio nostra. Nam filius olei accipi potest lux, que ex oleo, quasi filius nascitur, lactatur et nutritur. Filii ergo olei, idem est quod lucidi, splendidi, celebres.

Tertio, Septuaginta, Syrus et Arabiceus Antheonem vertunt: *Isti sunt duo filii pinguedinis*. In oleo enim est *primo*, nitor; *secundo*, lucis et ignis fomenlum; *tertio*, pinguedo, q. d. Isti duo pingues et fertiles futuri sunt, ac multum fructum allaturi tum Ecclesie, tum republicæ, præsertim per fabricam templi, qua et Ecclesie religionem, et republicæ majestatem, æque ac justum principum regimen, tam sacrum quam civile et politicum conciliabunt. Alludit Zacharias ad duos Cherubinos, quos ex ligno olivarum, quasi filios oleæ et olei fabricavit Salomon, III *Rég.* VI, 31. Sicut enim illi propitiatorum et arcum, ita Jesus et Zorobabel, id est pontifex et princeps, Ecclesiam et republicam sustentant. Unde Arabiceus Alexandrinus vertit: *Isti sunt filii misericordie*; hæc enim est virtus principum, ejusque symbolum est oleum. Huc alludit Ecclesiasticus cap. XLV, 40: « Illi viri misericordie sunt, quorum pietates non defuerunt. »

Moraliter, reges et principes se, æque ac pontifices, tanquam ministros assistere Deo dominatori terre, ut ejus templum, cultum, justitiam omnemque virtutem in populo instruant et promoveant. Quocirca Constantinus Magnus dicitur solebat « reges extra fores Ecclesie, episcopos esse. » Eniti enim debent, ut subditi pie Deum colant, quasi eorum episcopi essent. Pontifices enim et reges sunt quasi duo Cherubini, pleni oleo, qui assistunt Deo super arcam Ecclesie residenti, ut ejus gloriam propagent. Sint ergo assistentes Dei, quasi filii olei. Oleum pascit, lucet, lenit, cibis est, lux et medicina. Hæc tria præsent subditis, ac præsertim viscera misericordie, quam representat oleum. Rursum oliva innuit quod principis sit per clementiam, mansuetudinem et pacem, cujus symbolum est oliva, procurare rerum copiam; hanc enim gignit pax; cum bellum res opesque consumat, juxta illud *Psalmi* CXXI, 7: « Fial pax in virtute tua, et abundantia in turribus tuis. » Quocirca in nummis Augusti Cesaris, pax pingitur quasi matrona sinistra tenens cornucopiam, plenam fructibus, floribus et frondibus, cum ramo olive; dextra vero facem, qua accendit et comburit montem armorum. Eadem apud Pausaniam pingitur quasi virgo pulchra, in capite gestans coronam ex olivis; dextra gestans imaginem Pluti (qui erat apud Græcos divitarum præses et deus), sinistra fasciculum spicarum granis frumenti referentur. Simile est in nummis Trajani; pingitur enim pax quasi virgo, dextra tenens ramum olive, sinistra cornu divitarum.

Allegorice, « duo filii olei » assistentes candelabro, id est Christo et Ecclesie, sunt Moses et Elias, qui Christo quasi testes assisterunt in transfiguratione, inquit Henricus: sic et Tertullianus lib. IV *Contra Marc.* cap. XVII, censet hæc duas oleas esse Mosen et Eliam, in quorum medio transfiguratus est Christus in monte Thabor. « In

medio, inquit, duorum animalium cognosceris, Mosi et Elie. De quibus et Zacharias vidit in figura duarum olearum et duorum ramulorum oleæ. Nam hi sunt, de quibus dictum est: Illi duo filii opimitatis assistunt Domino universe terre. » Potius hi duo sunt S. Petrus et S. Paulus, quorum ille Judæorum, hic Gentium fuit Apostolus, qui utrisque splendore doctrine et vite ita præluxerunt, ut eos Christo subjugarint. Rursum in fine mundi, duo filii olei Christo erunt Elias et Henoch, « quorum alter in præputio, alter in circumcissione placuit Deo, et cum corpore raptus est in cælum, » ait S. Hieronymus. Quod enim fecerunt Jesus et Zorobabel in populo ex Babylone in Jerusalem et templum revocando, id ipsum faciunt Elias et Henoch in ultima sæculi ruina, ut tam Judæos quam Gentes ab Antichristo revocent ad Christum, itaque Ecclesie militantis fabricam et electorum numerum perficiant et consumment. Id ita esse patet Apoc. XI, 4, ubi de Elia et Henoch ait Joannes: « Hi sunt due olive, et duo candelabra in conspectu Domini terre stantes. » Ubi plane ad hunc Zachariæ locum alludit in sensu, non litterali, ut aliqui cum Ribera et Emmanuel volunt, sed allegorico. Vide ibi dicta, ubi pariter tropologie ostendi oleum et olivam esse symbolum sanctorum, ob quinque analogias. Nervose Poeta triplicem insignis viri ducisque virtutem triplæt corona exprimit:

E lauro, quæcum atque olea ducæ digna corona,
Prudentem, fortem, pacificumque decet.

Laurus enim Apollini dicata notat prudentiam; quercus Iovi, fortitudinem et constantiam animi; olea Palladi, pacis studium.

Symbolice: « Duas olivas, inquit S. Hieronymus, quidam e nostris Filium interpretantur et Spiritum Sanctum, et mediam lampadem Deum Patrem; sed nescio quomodo absque blasphemia alterum a dextris, alterum accipiant a sinistris. Ramos quoque sive spicas olivarum incarnationem Salvatoris, et similitudinem columbæ Spiritus Sancti edisserunt, quia totas olivas videre nequeamus, sed partem quandam, et, ut ita dicam, ramosculos incarnationis Christi, et ostensionis Spiritus Sancti nobis esse monstratos. Alii duo intelligunt testamenta, a dextris Evangelium, a sinistris legem; eo quod in altero spiritualis sit sensus, in altero corporalis, et quod nec totum Evangelium, nec totum legem explanare possimus; et nunc ex parte cognoscimus, et ex parte prophetemus, et necdum possimus intelligere quod perfectum est. Sunt qui duos ramos olivarum, vel duas spicas, et filios pinguedinis vel splendoris, sacerdotum interpretentur et legem, quæ gaudium præbeant universæ terræ. » Hucusque S. Hieronymus. Denique Ribera per duas olivas accipit duas Christi naturas, divinam scilicet et humanam; Arias duas dignitates Christi, regiam scilicet et sacerdotalem. « In

Moraliter, reges et principes se, æque ac pontifices, tanquam ministros assistere Deo dominatori terre, ut ejus templum, cultum, justitiam omnemque virtutem in populo instruant et promoveant.

Pacis emblema.

quibus ipse ministrat oleum gratie candelabro, id est Ecclesie, factique eam pariter regnum sacerdotale et sacerdotium regale, ut in ea sit gens sancta digna Deo; ac proinde dicitur Christus, id est unctus oleo gratie, tum unionis hyposta-

tice, tum charismatum omnium, que quasi caput distillat in fideles quoslibet. Verum hinc minus congrue respondent tum idea et significationi litterali, tum allegorie candelabri et olivarum superius tradite.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Sicut cap. iii. Jesum pontificem, et cap. iv. Zorobabel principem animavit ad fabricam templi; ita hic consolatur et animat populum e Babylone in Jerusalem reversum, ne timeat Chaldaeos, Persas, Samaritanos aliosque hostes; eo quod Deus ejus peccata jam expiarit captivitate septuaginta annorum, qua respiciens et ponitens populum conversus est ad Deum; qui proinde maledictionem ab eo transtulit in domos et sedes sceleratorum. Hinc secundo, vers. 5, videt amphoram in qua sedet mulier, puta impietas, talento plumbei obstrui, ac a duabus mulieribus alatis transferri in Babylone, ut ibi stabiliatur et residat, nec amplius in Judaeam redeat. Impietas hoc notat idololatram, quam Judaei reliquerunt in Babylone: nam post reditum ea ea nunquam amplius coluerunt idola. Significat ergo Deus, se idololatram desineps a Judaeis ablatum, ut illa in Babylone quasi religata maneat, ejusque poena et vindicta a Judaeis in Babylonia transferatur: quo taxte monet Judaeos qui Babylone remanserant, ut ea ea, utpote impia, et mox rursus a Dario Hystaspis vastanda, fugiant; ac proinde nihil esse quod Hierosolymis ulterius timeant, praesertim a Persis aut Chaldeis, quibus nuper ob idololatram in praedam dati fuerant; sed quasi filios castigatione Dei Patris jam emendatos, laetos et atores ei servire debere, scientes Deum eorum fore protectorem, nec permissurum ut quis hostis eos laessat, vel a fabrica templi impediatur. Quid allegorice haec amphora significet dicam vers. 6 (1).

1. Et conversus sum, et levavi oculos meos: et vidi, et ecce volumen volans. 2. Et dixi ad me: Quid tu vides? Et dixi: Ego video volumen volans: longitudo ejus viginti cubitorum, et latitudo ejus decem cubitorum. 3. Et dixi ad me: Haec est maledictio, quae egreditur super faciem omnis terrae: quia omnis fur, sicut ibi scriptum est, judicabitur: et omnis jurans, ex hoc similiter judicabitur. 4. Educam illud, dicit Dominus exercituum: et veniet ad domum furis, et ad domum jurantis in nomine meo mendaciter: et commorabitur in medio domus ejus, et consumet eam, et ligna ejus, et lapides ejus. 5. Et egressus est angelus, qui loquebatur in me; et dixi ad me: Leva oculos tuos, et vide quid est hoc, quod egreditur. 6. Et dixi: Quidnam est? Et ait: Haec est amphora egrediens. Et dixi: Haec est oculus eorum in universa terra. 7. Et ecce talentum plumbi portabatur, et ecce mulier una sedens in medio amphorae. 8. Et dixi: Haec est impietas. Et projecit eam in medio amphorae, et misit massam plumbeam in os ejus. 9. Et levavi oculos meos, et vidi: et ecce duae mulieres egredientes et spiritus in alis earum, et habebant alas quasi alas milvi: et levaverunt amphoram inter terram et caelum. 10. Et dixi ad angelum, qui loquebatur in me: Quo iste deferunt amphoram? 11. Et dixi ad me: Ut aedificetur ei domus in terra Sennaar, et stabiliatur, et ponatur ibi super basem suam.

Vers. 1. 4. ET CONVERSUS SUM, — excitante me angelo, ut novam visionem ab eo oblatam aspicerem, et exciperem oculis, non corporis, sed phantasiae et mentis.

(1) Post emblemata referentia statum Judaicæ gentis et urbis futuram (1, 2), et alia spectantia ad Jesum pontificem et Zorobabelem duem (iii, iv), sequuntur jam

ET ECCE VOLUMEN VOLANS. — Hebraeum לַמְּלִיכָה *melilla*, id est volumen, vel membranam, vel librum convolvilem. Ita Syrus et Arabicus Antiochenus, ac Rabbinus. Hebraei enim olim non habebant li-

emblemata exhibentia interitum reipublicae Judaicae et monarchiarum cum transitu ad regnum Christi.

In emblemate primo, exhibetur volumen longum et

bros distinctos per folia, sed membranam unam oblongam, quam circa cylindrum convolvebant instar mappae geographicæ, quae proinde vocatur *melilla*, id est volumen ab hac circumvolutione, ut dixi *Ezech.* ii, 9. In hoc volumine scripta erant omnia furta et perjuria, id est omnia peccata sceleratorum, aequae ac poenae et supplicia eis, pro merito cujusque infligenda, idque cito, instar sententiae et flagelli volantis. Quocirca eleganter Aquila et Theodotus volumen hoc vocant *melilla*; diphthera enim est membrana e pelle caprae, qualis fuit pellis Amaltheae, caprae Jovis. Huius enim lacte fabulantur poete alitum Jovem, ideoque ejus pelle uti pro libro suo, ac in ea scribere omnia omnium hominum peccata. Unde pro verbum: « Antiquiora diphthera loqueris, » hoc est nimis antiqua et obsoleta. Et: « Sero Jupiter diphtheram inspexit, » dici solitum in eos qui, sero quidem, sed aliquando tamen pro malefactis dant poenas; Deus enim multa pro tempore dissimulat, sed aliquando improbos puniet eo acrius, quo tardius. Porro veteres, nescientes usum papyri et chartae, pro ea utebantur pellibus caprinis, vel ovinis, in iisque scribebant, uti alibi ostendi.

Secundo, Septuaginta et Arabicus Alexandrinus pro לַמְּלִיכָה *melilla*, id est volumen, legentes מַגְּלָלָה *maggal*, vertunt *fala volans*. Eos sequuntur S. Cyrillus, Theodoretus et passim Graeci: ac forte eo alludit S. Joannes Apoc. xiv, 4, ubi vidit in manu Christi faleam autam, qua scilicet demelat et succidit peccatores: falx enim symbolum est punitionis, stragis et excidii. Verum vera lectio est *melilla*, id est volumen, ut legunt Noster, Chaldaei, Hebraei et passim Latini. Nam in eo scripta erant hominum peccata, uti sequitur. Unde eo alludens S. Joannes Apoc. xx, 12: « Judicati sunt mortui, inquit, ex his quae scripta erant in libris secundum opera eorum. » Quin et Daniel cap. vii, 10: « Judicium, inquit, sedit, et libri aperti sunt. »

Tertio, pro volumine Symmachus vertit, *sepalis*, id est capitulum, hoc est initium, vel summa et compendium. Unde colligas quanta fuerit multitudo peccatorum quae in hoc volumine scripta fuerunt, utpote quorum compendium, vel principium, puta volumen hoc, fuerit latum decem cubitos, et longum viginti. Aliter Fernandus *visione XXXII*, sect. 1, censet enim volumen hoc vocari a Symmacho compendium, quia in eo scripta erat impietas, puta occisio Christi, ut ait

latum volitans diram vindictam contra fures et perjuros excedentem portendens, 1-4.

In emblemate secundo, representantur, *primo*, amphora, plumbi pondus, et mulier in amphora, quibus significatur mulierem esse impietatem compressam in amphora et occultam plumbo, 5-8; *secundo*, duae mulieres alatae transferentes amphoram, quae significant impietatem populi, duratam diu in confusione, opprimendamque ita quidem, ut non se efferat, 10, 11.

Rupertus, quae fuit omnis impietatis epilome et summa. Verum hoc mysticum est: nam ad litteram in libro hoc scripta erant furta et perjuria illius levi, ut sequitur. Quocirca minus genuine Burgensis censet in hoc volumine scriptam fuisse explicationem legis Mosi a Deo oralem traditam, quam Rabbinus Cabalam nuncupant, quae ab his in Talmud conscripta est. Melius Lyranus arbitratur in eo scripta fuisse furta et perjuria populi, quibus meruit captivitatem Babylonicam. Verum nec hoc est genuinum. Illa enim scelera jam ante octoginta annos praeterierant: hic autem agitur de sceleribus praesentibus, et poena eis irroganda, non irrogata. Alii enim: « Educam illud, etc., et veniet ad domum furis, » etc.

Similem librum vidit Ezechiel cap. ii, 9, in quo inquit, « scripta erant lamentationes, carmen et va; » eique parallelum vidit S. Joannes Apoc. x, 10, quem jussu angeli devoravit: « Et erat, inquit, in ore meo tanquam mel dulcis: et cum devoravero eum, amaricatus est venter meus. » Nimirum omnes hi libri significant Dei mentem, voluntatem et decretum, in qua quasi in libro descriptis poenas cuique peccato et peccatori debitas, v. g. quali et quanta puniendus sit fur, perjurus, etc. Ita S. Hieronymus, Theodoretus et Hugo.

Symbolice, S. Gregorius lib. XV *Moral.* cap. vi, et Rupertus pro hoc volumen accipiunt S. Scripturam, quae conscribit Dei minas, maledictiones et poenas peccatoribus infligendas, ut patet *Levit.* xxvi; *Deuter.* xxvii, xxviii, xxix, et alibi.

VOLANS. — Ut significet celerem peccatoribus imminere vindictam, quae hoc libro conscripta est, inquit Rupertus, Albertus, Hugo et Clarus. Audi S. Chrysostomum hom. 27 *ad Populum*, ubi increpans jurantes et pejerantes: « Falx, inquit, volans velocissimum ultionis incursum significat juramentum sequentem; multorum vero cubitorum longitudo et latitudo vehementiam indicat, et magnitudinem malorum. At, ex caelo volare, significat e superno tribunali iudicium ferri: falcata vero forma, inevitabilem supplicii sortem. Sicut enim quocumque falx incurrit, non solum secum arripit, verum et caput amputat, ita et poena jurantibus ingruens est difficillima, nec prius absisti, quam quod suum est perfererit. »

Secundo, a Castro: Volumen, inquit, volans dicitur, eo quod supplicium semper imminet capiti sceleratorum, semperque in aere pendeat, Dei tantum praestolans annulum, ut sibi peccatores timeant, et caveant flagellum acerrimi vindictae: sicut Jeremias cap. i, 11, vidit virgam vigilantem, seu baculum populo imminente, quo Deus eum erat percussurus pro Chaldeis. Vindicta ergo Dei volat, et involat in peccatores; perinde ac aquila, milvi, accipitres volant per aera quaerentes praedam, eaque visa rapacissime et rapidissime in illam involant; perinde ac scintilla ignis volat in horrea plena stipulae, eaque

Secundo.

Car. vi.
lat.
Castro
prima.